

Sámediggediedđáhus sámegiela birra

ÁLGGAHUS	4
<i>Definišuvnnat</i>	5
SÁMEGIELA ÁRVOVUOĐDU	6
RÁMMAT	6
NAŠUVNNALAŠ LÁHKAMEARRÁDUSAT.....	6
RIIKKAIDGASKASAŠ KONVENŠUVNNAT JA JULGGAŠTUSAT.....	8
SÁMEDIKKI STIVRENDOKUMEANTA GIELA DÁFUS.....	9
<i>Ovttasbargošiehtadusat guovttegielalašvuodadoarjagiid geavaheami birra</i>	9
<i>Ovttasbargošiehtadusat fylkkasuohkaniiguin</i>	10
<i>Davviriikkalaš ovttasbargu – Sámi parlamentáralaš ráđđi</i>	10
OVDDASVÁSTÁDUSJUOHKU SÁMEGIELA DÁFUS.....	10
<i>Sámediggi</i>	10
<i>Sámi giellaguovddážit</i>	11
<i>Departemeanttat</i>	11
<i>Fylkkamánni</i>	12
<i>Suohkanat ja fylkkasuohkanat</i>	12
MÁHTTOVUOĐDU	12
MÁHTTU IEŠGUĐETGE GIELLADILIID BIRRA.....	15
<i>Davvisámi eanetloguguovlu</i>	15
<i>Davvisámi unnitloguguovllut</i>	15
<i>Julevsámi giellaguovlu</i>	16
<i>Lullisámi giellaguovlu</i>	16
<i>Nuortalašsámi ja bihtánsámi giellaguovllut</i>	16
<i>Sámeigiella gávppiin</i>	17
MÁHTTU ALMMOLAŠ SÁMI GIELLAPLÁNEMA BIRRA.....	17
MÁHTTU ALMMOLAŠ GIELLAPLÁNEMA BIRRA SKANDINÁVIA OLGGOBEALDE.....	18
GUOVDDÁŠ HÁSTALUSAT	18
ÁDGIRUŠŠANSUORGGIT	20
ÁDGIRUŠŠANSUORGI 1: OVDDASVÁSTÁDUS SÁMEGILLII.....	21
<i>Sámedikkis lea ovddasvástádus ovddidit sámeigiela</i>	21
<i>Ovddasvástádusjuohku ja gielladoaibmabijuid oktiiveheapmi</i>	21
<i>Govva das movt sámeigiela dilli lea</i>	22
<i>Sámeigielaidd bearráigeahččo- ja váiddaorgána</i>	23
ÁDGIRUŠŠANSUORGI 2: SÁMEGIELA RÁMMAEAVTTUT.....	24
<i>Sámelága giellanjuolggadusat ja hálldašanmodeallat</i>	24
<i>Ekonomalaš rámmat</i>	25
<i>Olmmošlaš návccat</i>	27
<i>Giellafágalaš ovdáneapmi</i>	28
ÁDGIRUŠŠANSUORGI 3: GIELLAGEAVAHEADDJIT.....	29
<i>Giellasirdin ruovttus</i>	29
<i>Giellasirdin olggobealde ruovttu</i>	30
<i>Sámi álgoohpahus rávisolbmuide</i>	30
<i>Giellaguoddit</i>	31
ÁDGIRUŠŠANSUORGI 4: SÁMEGIELA GEAVAHEAPMI.....	32
<i>Dihhtomielaš jurddašepmi sámeigiela geavaheami birra</i>	32
<i>Sámi giellaguovddážit</i>	33
<i>Giellaarenat</i>	34
<i>Sámeigiela čalmustahhtit almmolašvuodas</i>	34
EKONOMALAŠ JA HÁLDDAHUSLAŠ VÁIKKUHUSAT	35
GIRJJÁLAŠVUOHTA	36

Ii mihkkege

*Ii mihkkege
nu čiekŋalit
seaillo olbmuid lubtte
go eatnigiella
mii jurdagiid luvve
lebbe miellamet
ja liniidabttá
eallinvuogi*

Inte något

*Inte något
så djupt
blir kvar hos människan
som modersmålet
Som löser tankarna
breder ut vårt sinne
och lenar
sättet att leva*

Paulus Utsi

Álggahus

Dáinna diedáhusain áigu Sámediggi ovddidit bajimus dási politihka sámegiela birra, mii galgá čujuhit ja čielggadit prinsihpalaš áššiid sámegiela geavaheami ja ovddideami olis. Sámedikki váldomihttu sámegiela ovddideami oktavuodas lea lasihit giellageavaheaddjiid logu ja loktet sámegiela geavaheami. Jus dáid ulbmiliid galgá olahit, de lea dárbbaslaš čielggadit válddi ja ovddasvástádujuogu Sámedikki ja ráđdehusa gaskka. Dákkár čielggadeapmi mielddisbuktá ahte lágat ja rámmaeavttut árvvoštallojuvvojit ja rievdaduvvojit. Dát lea dán diedáhusa váldofokus. Sámediggediedáhus sámegiela birra sisttisdoallá hástalusaid, ulbmiliid ja strategiijaid 4 áŋgiruššansuorggis;

- Ovddasvástádu sámegillii
- Sámegiela rámmaeavttut
- Giellageavaheaddjit
- Sámegiela geavaheapmi

Sápmelaččaid iešmearridanvuoigatvuohta iežamet giela, kultuvrra ja eallinvuogi hárrái lea nannejuvvon našuvnnalaš ja riikkaidgaskasaš lágain. Dát mielddisbuktá ahte sámi álbmogis lea vuoigatvuohta mearridit guđe guvlui boahttevaš giellapolitihkka galgá mannat. Mis lea maid vuoigatvuohta oahppat ja geavahit sámegiela. Vaikko gávdnojit našuvnnalaš ja riikkaidgaskasaš mearrádušat, de lea ain stuora lávki giellageavahanvuoigatvuođa ja dan duohta vejolašvuođa gaskka ahte geavahit ja ovddidit giela servodagas.

Sámediggediedáhus sámegiela birra čilge ja ságaškuššá makkár rolla ja politihkalaš váldi Sámedikkis galgá leat giellagažaldagain. Lea dárbu čielgaset ovddasvástádujuhkui, buoret oktiiveheapmái doaibmajuid dáfus ja buriid reaiduide boahttevaš giellavuoruheami dáfus.

Go Sámelága giellanjuolggadusat bohte fápmui 1992:s, nannejuvvui maidái lágas guđet suohkanat galge leat mielde sámegiela hálddašanguovllus. Ráddjejuvvon mearri suohkanat leat váldojuvvon mielde dán guvlui, ja dát suohkanat leat geatnegahtton bálvalit iežas álbmoga sámegillii. Dat ahte sámelága giellanjuolggadusat dušše gusket hálddašanguovllu suohkaniidda, lea iešalddis stuora hástalus danne go dát ii atte sámegielat álbmogii Norggas ovttalágan vuoigatvuođaid geavahit ja oahppat sámegiela. Seammas čájehit iešguđetlágan evalueremat ja kártemat ahte suohkanat eai ollásit nagot doallat iežaset geatnegasvuođa fállat bálvalusaid guovtti gillii.

Ássanminstara rievdan ja ođđa suohkaniid fáttmasteapmi sámegiela hálddašanguvlui maŋemus jagiid čájeha ahte lea dárbu ođasmahttit sámelága giellanjuolggadusaid. Diedáhus giedahallá dán čuolmma ja nanne ahte almmolaš hálddašeapmi lea stáhta ovddasvástáduš ja ahte sámegielat álbmogis lea vuoigatvuohta oažžut bálvalusaid sámegillii beroškeahttá gos orrot. Dát mielddisbuktá ahte sámelága giellanjuolggadusat galget gustot miehtá riikka. Sámediggediedáhus luohpá dálá hálddašanmodeallas ja oaidná baicca daid suohkaniid mat leat mielde dálá hálddašanguovllus ovttasbargoguoibmin sámegiela nannen- ja ovddidanbarggus. Dát mearkkaša ahte leat guovttesuorat ovddasvástádujuohku, gos Stáhtas lea ovddasvástáduš almmolaš bálvalusaide ja nu maidái ekonomalaš ja hálldahuslaš ovddasvástáduš das ahte suohkanat, fylkkasuohkanat ja almmolaš ásašusat bálvalit sámegielat álbmoga sámegillii. Sámedikkis lea ovddasvástáduš ovddidit sámegiela, ja oaidná dárbbu nannet ovttasbarggu ja resurssaid sámegiela ovddidanbarggus iešguđetge dásiin servodagas. Dát rievdadus mielddisbuktá dárbbu lávdegoddáid mas lea mandáhtta čielggadit ja evttohit rievdadusaid lágain, válddiin ja ovddasvástádussurggiin mat gusket sámegillii

Váilevaš ekonomalaš, olmmošlaš ja hálldahuslaš resurssat leat stuora hástalusán sámegiela nannema barggus. Dát leat rámmaeavttut mat fertejit leat sajis vai sáhttit sihkkarastit sámegiela boahteáiggi.

Dieđáhus ságaškuššá dáid hástalusaid ja láhčá dili politihkkii mii galgá fuolahit ahte višuvnnat ja mihttomearit sámegeiela nannema ja ovddideami dáfus álggahuvvojit.

Sámedikki ja Sámedikki giellapolitihka váldoulbmil sámegeiela ovddideami olis lea lasihit sámegeiel geavaheddjiid logu. Lea áibbas dárbbaslaš sámegeiela boahtteáigái ahte sámegeielagiid lohku lassána. Dieđáhus váldá vuodá dain iešguđetge giellaguovlluin ja dain dárbbuin mat gielas leat vai dat seailu, nanosmuvvá ja ovddiduvvo dain guovlluin. Dasto lea dehálaš ahte gávdnojit duohta vejolašvuodát geavahit giellamet mángga servodatsuorggis. Sámegeiela geavaheapmi iešguđetge dásiin servodagas ferte lasihuvvot, ja lea mearrideaddji ahte eanet ásašusat váldet ovddasvástádusa lasihit sámegeiela geavaheami.

Sámegeiela dili lea iešguđetlágan, ii dušše gielaid gaskkas, muhto maiddái siskkáldasat gielain. Dát dahká ahte fertejit leat iešguđetlágan strategiijaid sámegeiela nannemii ja ovddideapmái. Jus galgá háhkat eambbo máhtu daid iešguđetge gielladiliid birra, ja nu maiddái deaivat buorebut strategiijaiguin, de lea dárbu jeavddalaččat kártet giela dili.

Sámediggedieđáhus sámegeiela birra lea boadus proseassas mii Sámedikkis lea. Bargu dáinna dieđáhusain álggii stuora giellakonferánssain maid Sámediggi lágidii Romssas miessemánus 2011. Konferánssas ledje logaldallit iešguđetge servodatsurggiin ja attii buori vuodá dieđáhusbargui. Miessemánu ja geassemánu 2012 mielde lea Sámediggeráđdi doallan mánga rabas čoahkkima gos leat boah tán evttohusat dieđáhussii. Leat maiddái boah tán čálalaš evttohusat dieđáhussii ovttaskas olbmui, ásašusain ja organisašuvnnain. Sámediggeráđis ja Sámedikki dievasčoahkkimis lea leamaš viiddis politihkalaš digaštallan. Sámediggeráđdi ovddidii čilgehusa sámegeiela birra áššis 18/12 Sámedikki dievasčoahkkimii. Dát lea vuodđun Sámediggedieđáhussii sámegeiela birra. Jahkásaš vuoruheamit ja doaibmabijut galget boahitit ovdan Sámedikki bušeahtas ja jahkedieđáhusa boadusolaheamis.

Definišuvnnat

Oktasaš ipmárdusa dihte lea dehálaš čielggadit muhtun doahpagiid mat leat guovddázis dán dieđáhusas. Danne háliidit čielggadit movt mii ipmirdit dáid doahpagiid.

Eatnigiella: Dán dieđáhusas geavahuvvo doaba dan vuosttaš giela birra maid lea oahppan ruovttus. Sáhttet maiddái leat mánga eatnigiela jus lea oahppan mánga giela oktanis. Eará báikkiin máilmmis (ovdamearkka dihte nuorta-asiáhtalaš riikkain) geavahuvvo eatnigiella dan čearddalaš joavkku giela birra masa gullá, beroškeahttá giellamáhtus.

Vuosttašgiella: Njálmmálaš, vejolaččat maiddái čálalaš, váldogiella. Oahpahusoktavuodas geavahuvvon dan giela birra maid vällje váldogiellan.

Nubbegiella: Giella mii ii leat olbmo vuosttašgiella, muhto maid oahppá dahje lea oahppan dakkár birrasis gos dábalaččat geavahuvvo beaivválaš giellan. Nubbegiella sáhtta maid mearkkašit buot gielaid mat eai leat vuosttašgielat, dát mearkkaša sihke nubbegiella ja amasgiella.

Giellaguoddit: Čeahpes giellageavaheaddjit mat geavahuvvojit resursaolmmožin giellaoahppama oktavuodas.

Giellaarenat: Giellasosiologalaš doaba mii geavahuvvo báikkiid dahje ásašusaid birra gos giella lea anus.

Giellaguovlu: Giellageográfalaš doaba mii čilge giela leavvama.

Eanetloguguovlu: Guovlu gos eanetlohku álbmogis geavaha sáme giela beaivválaš giellan.

Guovttégielat: Olmmoš gii lea šaddan bajás guvttiin vuosttašgielain ja gii hálddaša goappašat gielaid ovttá bures, dahje olmmoš gii iežas árgabeaivvis geavaha guokte giela ja identifisere iežas goappašat gielaiguin, vaikko giellamáhttu ii leat seamma buorre goappašat gielain.

Mánngagielaš: Olmmoš gii lea šaddan bajás guvttiin dahje mánngain gielain ja gii identifisere iežas dáiguin gielaiguin ja/dahje olmmoš gii identifisere iežas mánngain gielain ja geavaha mánnga giela iežas árgabeaivvis, vaikko giellamáhttu ii leat seamma buorre buot gielain.

Sáme giela árvovuodđu

Sáme giella lea vuodđoárvu sámi servodagas. Danne lea giela suddjen ja viidáset ovddideapmi dehálaš ii ge dárbbáš čilgejuvvot eará ládje. Čielga mearka giela stuora mearkkašumis lea ahte čanastat sáme gillii lea mearrideaddji go galgá čálihit iežas Sámedikki jienastuslohkui.

Sáme giella lea okta min kultuvrra vuodđogeđggiin vaikko buohkat eai máhte giela. Dát lea giella maid mis lea riekti nannet ja ovddidit sihke bealiteamet indiviidan ja servodagas. Dát riekti guoská beroškeahtta man bures guhtege mis odne máhtta giela. Riekti min iežamet gillii lea árvu mii lea vuodđun olles gielladieđáhussii. Buohkaide geat máhttet sáme giela, lea stuora árvu beassat sámástit nu olu oktavuodain go vejolaš maiddái bearraša ja lagasbirrasa olggobealde, nu go ovdamearkka dihte almmolaš kantuvraiguin, dearvvašvuodábálvalusain, skuvllain, girkuin ja riektedoaimmahagain.

Lea iešalddis árvu go min giella čalmmustahttojuvvo servodagas. Go giella geavahuvvo mánngga iešgudetge oktavuodas, de dasa addo oinnolaš árvu seamma ládje go eará gielaide. Dákkár oinnolaš dáseárvu gielaide gaskkas lea seammás mearkan ahte álbmogiid gaskkas lea dáseárvu. Vaikko mii dávjá hupmat sáme giela birra dego oktan giellan, de leat Norgga beale sápmelaččain árbečanastagat viđa iešgudetge sáme gillii. Dát vihtta giela leat nuortalašgiella, davvisáme giella, julevsáme giella, bihtánsáme giella ja lullisáme giella. Čanastat ovttá dán viđa gillii sámi girjáivuodas ovddasta árvvu sápmelaččaide, ja dát árvu lea ge maid vuodđun gielladieđáhussii.

Rámmat

Našuvnnalaš láchkamearrádusat

Sáme giella lea sámi kultuvrra vuodđogeaddgi. Mii sápmelaččat leat eamiálbmot ja minoritehta Norggas, ja sáme giella ja sámi kultuvra dárbbášit ge erenoamáš suodjalusa vai ain sáhtta seailut ja ovdánit. Norgga stáhta leat geatnegahtton láchit diliid nu ahte sápmelaččat sáhttet sihkkarastit ja ovddidit gielaset. Dát geatnegasvuoddat, mat leat čállojuvvon lágaid ja konvenšuvnnaide, leat reaiddut maid Sámediggi geavaha go deaivvada guovddáš eiseválddiiguin, suohkaniiguin, fylkkasuohkaniiguin ja eará belliiguin geaiguin mii ovttasbargat.

Vuodđolága § 110a geatnegahtta Norgga stáhta láchit diliid nu ahte sáme giella sáhtta seailut ja ovdánit.

Láhka Sámedikki ja eará sámi vuoigatvuodaid birra (sámeláhka) bođii fápmui 1989:s ja dan ulbmil lea láchit diliid nu ahte sámi álbmot Norggas sáhtta sihkkarastit ja ovddidit iežas giela, iežas kultuvrra ja servodateallima. Láhka konkretisere daid váldoprinsihpaid sisdoalu maid Vuodđolága § 110 nanne.

Sámelága giellanjuolggadusat bohte fápmui 1992:s ja leat čilgejuvvon 3. kapihttalas, sáme giela birra.

Go sámelága giellanjuolggadusat mearriduvvojedje, nannejuvvui maiddái lágas ahte Kárásjohka, Guovdageaidnu, Unjárga, Porsángu, Deatnu ja Gáivuotna galget sámegiela hálddašanguvlui mielde. Go Divttasvuona suohkan váldojuvvui mielde 2006:s, rievdaduvvui láhka nu ahte hálddašanguovlu dál lea mearriduvvon láhkamearrádusa bokte. Maŋgel leat Snoasa ja Loabát suohkanat váldojuvvon mielde hálddašanguvlui, ja Røyrvik bohtá mielde 1.1.2013.

Sámelága giellanjuolggadusat (1992) addet sámegiela hálddašanguovllu álbmogii vuoigatvuoda váldit oktavuoda almmolaš ásahusaiguin ja oažžut vástádusa sámegillii dahje dárogillii nu movt ieš háliida. Vuoigatvuohta guoská sihke njálmmálaš ja čálalaš gulahallamis. Vuoigatvuohta ii gusto dain oktavuodaŋ go hálddašangorgána ieš váldá oktavuoda. Buot almmuheamit almmolaš orgánain hálddašanguovllus mat gusket olles álbmogii dahje oassái álbmogis, galget almmuhuvvot sihke dárogillii ja sámegillii.

Sámelága § 3-5 addá viiddiduvvon vuoigatvuoda geavahit sámegiela go gulahallá dearvvašvuoda- ja sosiálabálvalusain. Dát mielddisbukta ahte visot dearvvašvuoda- ja sosiálaásahusat mat váldet vuostá pasieanttaid sámegiela hálddašanguovllu suohkaniin, leat geatnegahtton bálvalit pasieanttaid sámegillii. Pasieantavuoigatvuodalága § 3-5 mii addá pasientii vuoigatvuoda oažžut dieđuid ovttaskas eavttuid vuodul, ja lága § 4-2 mieđihanhámi gáibádusa birra, leat maid áigejuovdilis mearrádusat.

Sámi pasieanttaid vuoigatvuohta geavahit sámegiela hálddašanguovllus lea maid deattuhuvvon ođđa suohkanlaš dearvvašvuoda- ja fuolahuslágas: 3 – 10.4 lađas: *“Suohkanat sámegiela hálddašanguovllus galget fuolahit ahte sámi pasieanttaid dahje geavaheddjiid dárbu beivehuvvon bálvalusaide galgá deattuhuvvot bálvalusa hábmedettiin”*.

Sámelága § 3-6 addá juohkehažžii vuoigatvuoda oažžut oktagaslaš girkolaš bálvalusaide sámegillii. Dát mearkaša sielumorašteami, gástta, vihaheami ja rihpaid. Báhpát geat virgáduvvojit hálddašanguvlui, fertejit čadáhít sámegiela giellaoahpahusa jus ovdalaččas eai máhte sámegiela. Girku galgá maiddái ovddidit sámegiela hálddašanguovllu olggobealde. Girkolága § 24 čuodjá ná: *“Girkočohkkein galgá suddjet ja ovddidit sámi girkoallima [..]”*.

Sámelága § 3-7 guoská báikkálaš dahje regionálalaš orgána bargiid vuoigatvuhtii oažžut oahppovirgelobi bálkkáin háhkat sámegiela máhtu, go orgánas lea dárbu dákkár máhttu.

Oahpahusláhka (1998) nanne ovttaskas olbmo vuoigatvuoda oažžut oahpahusa sámegiela ja sámegillii. Sámegiela hálddašanguovllus (oahpahuslágas gohčoduvvo “sámi guovlun”) lea buot ohppiin vuoigatvuohta oahpahussii Máhttolokten Sámi mielde, ja sis lea vejolašvuohta välljet sámegiela oahpahusgiellan. Oahppit sáhttet maid välljet dárogieala oahpahusgiellan, ja ovttastahit dán oahpahusain sámegiela. Suohkaniin mat leat olggobealde hálddašanguovllu, lea ohppiin dušše vuoigatvuohta oažžut oahpahusa sámegiela oktagaslaš vuoduin. Jus galgá oažžut oahpahusa sámegillii, de fertejit unnimusat 10 oahppi suohkanis gáibidit dan, ja dát vuoigatvuohta bistá nu guhká go leat unnimusat guhitta oahppi vel joavkkus. Oahppit leat dás, lága mielde, definerejuvvon sin mánnán geat sáhttet čálihit iežaset Sámedikki jienastuslohkui.

Láhka mánáidgárddiid birra (2006) deattuha ahte suohkanis lea ovddasvástádus das ahte mánáidgárdefálaldat mánáide sámi guovllus (sámegiela hálddašanguovllus) lea huksejuvvon sámi giela ja kultuvrra vuodul. Sámi sisdoallu mánáidgárddiin olggobealde hálddašanguovllu lea mihá heajubut fuolahuvvon. Dáppe galget suohkanat *láhčit dili nu* ahte sámi mánát sáhttet sihkkarastit ja ovddidit iežaset giela ja iežaset kultuvrra. Sámi mánát olggobealde hálddašanguovllu leat definišuvnna mielde sin mánát geain unnimusat nubbi váhnen sáhtta čálihit iežas Sámedikki jienastuslohkui.

Láhkaásahus bearráigeahččoláhkaásahusa ja biebmoruoktoláhkaásahusa rievdadeami birra mii bođii fápmui miessemánu 1. beaivvi 2012, deattuha dan vuoigatvuoda mii sámegiela mánáin geat orrot hálddašanguovllus lea doalahit iežaset giela fuolahussirdima oktavuodas. Láhkaásahusa rievdadeapmi

mielddisbukta ahte dál ferte aktiivvalaččat jearrat fuolahuvvojit go máná kultuvrralaš ja gielalaš vuoigatvuodat go biddjojuvvo biebmoruktui dahje mánáidsuodjalusásahussii. Ferte láchit dili nu ahte mánná sáhtát ovddidit sihke iežas giela ja iežas kultuvrra.

Báikenammaláhka (1990) galgá sihkkarastit ahte sámi báikenamat vuhtii váldojuvvojit našuvnnalaš láchkamearrádusaid ja riikkaidgaskasaš šiehtadusaid ja konvenšuvnnaid mielde. Báikenammalága láchkaásahus § 7 nanne ahte jus báikenamas lea mánggagielat namma, de galget buot gielat mat geavahuvvojit guovllus geavahuvvot luoddagalbbas. Báikenammalága ulbmil lea váldit vára báikenamain kulturmuittun, addit daidda praktihkalaččat heivvolaš čállinvuogi ja veahkkín oahpásnuhttit namaide ja aktiivvalaččat geavahit namaid. Báikenammalága mielde sáhttet almmolaš orgánat, dálloeaggádat, báikkálaš organisašuvnnat main lea čanastat guvlui ja nammakonsuleanttat álggahit nammašši. Suohkaniin lea mearridanváldi earret eará almmolaš čujuhusaid, čoahkkebáikkiid, gáhtaid ja almmolaš visttiid namaid dáfus. Stáhta kártadoaimmahat mearrida luonddunamaid ja eará namaid mat eai boađe ovdan báikenammalágas dahje láchkaásahusain. Departemeanttas lea mearridanváldi suohkannamaid dáfus.

Lágas čuožžu čielgasit ahte sámi namat maid olbmot geavahit geat orrot fásta dahje geain leat ealáhusčanastagat báikái, daid galget almmolaš eiseválddit dábálaččat geavahit kárttain, galbbain, registariin oktan vejolaš dárogiel namain. Galbbain dahje kárttain ja sullasaččain gos geavahuvvo eambo go okta namma, mearrida mearridanorgána movt namat galget leat maŋŋalaga. Go mearrida movt namat galget leat maŋŋalaga, de galgá váldit vuhtii giellageavaheami báikkis. Sámegiela hálddašanguovllus galget namat leat maŋŋalaga nu ahte sámegiella lea álggos, ja de dárogiella ja kvenagiella. Sámediggi nammada sámi báikenamaid báikenammakonsuleanttaid.

Riikkaidgaskasaš konvenšuvnnat ja julggaštusat

Vuoigatvuohta eatnigillii lea vuodđo olmmošvuoigatvuohta. Juohke sápmelaččas lea vuoigatvuohta oahppat ja geavahit sámegiela. Našunálastáhta Norga lea geatnegahtán iežas sihke rievttalaččat ja politihkalaččat suddjet ja ovddidit min giela danin go mii leat eamiálbmot.

Mánáidkonvenšuvdna lea inkorporerejuvnon Norgga lágaid ja manná ovdalii go Norgga lágat. Mánáidkonvenšuvnnas lea sierra artihkal eamiálbmotmánáid birra, artihkal 30; *“Mánáin, geat gullet minoritehtii dahje eamiálbmogii, lea vuoigatvuohta ovtta earáiguin iežas joavkkeus atnit ávkeki iežas kultuvrras, oskekus ja iežas gielas”*.

ON konvenšuvdna siviila ja politihkalaš vuoigatvuodaid birra lea váldon mielde Norgga láchkii olmmošvuoigatvuodálága bokte. Artihkal 27 cealká ahte: *“dain stáhtain gos gávdnojit čearddalaš, oskekolaš dahje gielalaš minoritehtat, eai galgga sii geat gullet daidda, manahit vuoigatvuoda ovtta earáiguin joavkkeus gudnejabittit iežasaset kultuvrra, dovddastit ja doaimmahit iežasaset oskeku, dahje geavahit iežas giela”*. Dát konvenšuvdna manná ovdalii jus šaddet vuostálasvuodat Norgga eará lágaid mearrádusaid hárrái.

ILO-konvenšuvnnas nr. 169 eamiálbmogiid ja čearddalaš álbmogiid hárrái iešbirgejeaddji stáhtain leat artihkkal mat sihke nannejit eamiálbmogiid vuoigatvuoda suddjet ja ovddidit iežasaset giela ja ovttaskas olbmuid vuoigatvuoda oahppat ja geavahit iežasaset giela. Artihkal 28 čuodjá: *“Galget ovddiduvvot doaibmabijut mat suddjejit ja ovddidit guoskevaš olbmuid álgovuoggalaš giela ovdáneami ja geavaheami”*.

Eurohpálaš šiehtadus regiovdna- dahje minoritehtagielaid birra galgá suddjet minoritehtagielaid nu ahte Eurohpá kultuvrra girjái vuohta ceavzá. Artihkal 7 geatnegahtá našunálastáhtaid čadahit konkrehta doaibmabijuid suddjen dihte minoritehtagielaid nu ahte dat bohtet oidnosii sihke politihkas, lágain ja geavtlaččat.

ON Eamiálbmotjulggaštus artihkal 13 nanne dan vuoigatvuoda mii mis sápmelaččain lea eamiálbmogin ealáskahttit, geavahit, ovddidit ja sirdit iežamet giela boahhte bulvii. Dát artihkal nanne

maidáái sápmelaččaid vuoigatvuođa eamiálbmogin geavahit dulkka go deaivvada almmolaš bálvalusaiguin. Norga lea vuolláičállán julggaštusa, ja Sámediggi oaidná dán julggaštusa rievttalaččat geatnegahttin Norgii.

Davviriikkalaš sámekonvenšuvnna evttohus lea ráhkaduvvon álbmotrievttalaš geatnegasvuođaid vuodul mat Norgga, Ruota ja Suoma stáhtain leat sápmelaččaid ektui eamiálbmogin. Konvenšuvdnaevttohus dohkkeha min iešmearridanvuoigatvuođa ja ulbmil lea ahte ovttasbargu min gaska oktan álbmogin galgá álkidahttojuvvot riikkarájiid rastá.

Davviriikkalaš ekspeartajoavku maid Norgga, Ruota ja Suoma stáhtat ja sámedikki leat nammadan buvttii 2005:s ovttajienalaš evttohusa Davviriikkalaš sámekonvenšuvdnii. Kapihtal III lea sámi giela ja kultuvrra birra. Dás lea min vuoigatvuođa birra suddjet, ovddidit ja geavahit sámegiela. Dás lea maidáái dat vuoigatvuohta mii mis lea váldit vára iežamet árbevirolaš máhtus dutkamii ja ohppui. Konvenšuvdnašiehtadallamat leat dál álgán ja galget leat čađahuvvon viđa jagi sisa.

Sámedikki stivrendokumeanta giela dáfus

Sámediggeráđi politihkalaš vuodđu lea Sámediggeráđi doaimma duogážin válgaáigodagas. Sámediggeráđi heiveha dán vuoddu bušeahhtaevttohussii. Sámedikki bušeahhta mearrida gaskaoapmegeavaheami giellaovddideami dáfus. Ekonomalaš váikkuhangaskaoamit gielas leat guovttegielatvuođadoarjagat suohkaniidda ja fylkkasuohkaniidda, njuolgggo doarjagat sámi giellaguovddážiidda ja ohcanvuđot giellaprošeaktaruđat. Sámediggi várre maid ruđaid oanehit prošeavttaide maid Sámediggi ieš álggaha. Sámediggi hálddaša dasa lassin eará gaskaomiid mat maid ovddidit giela, nu go doarjaga oahpponeavvuide, sámi girjjálašvuhtii, oahppostipeanddaid jna.

Ovttasbargošiehtadusat guovttegielatvuođadoarjagiid geavaheami birra

Guovttegielatvuođadoarjagat leat stuorámus doarjjapoasta maid Sámediggi hálddaša, ja lea ge dat deháleamos gaskaoapmi mii Sámedikkis lea sámegiela ovddideapmái. 2008:s čađahuvvui Sámedikki gohččuma mielde evalueren guovttegielatvuođadoarjagiid hárrái. Evaluerema duogážin lei ahte Sámediggi háliida oažžut gova das movt suohkanat ja fylkkasuohkanat geavahit guovttegielatvuođadoarjaga. Evalueren galggai maidáái sáhttit geavahuvvot vuodđun guovttegielatvuođadoarjaga juolluduseavttuid rievddadanbarggus.

Evalueren čájehii ahte olu suohkanat maidáái geavahedje ruđaid giellaovddideapmái, vaikko guovttegielatvuođadoarjaga lea gaskaoapmi mii galgá suohkaniidda addit návccaid ollašuttit sámelága giellanjuolggadusaid. Giellaovddidanbargu lea dattetge sihke dohkkehuvvon ja sávvojuvvon Sámedikki bealis. Evalueren čájehii maid ahte suohkanat háliidit lagat ovttasbarggu Sámedikkiin doarjjageavaheami olis. Evalueren buvttii evttohusaid das movt sáhtta meroštallat guovttegielatvuođadoarjaga, muhto deattuhii seammás ahte Sámediggi dán barggus ferte doalahit lagas ovttasbarggu suohkaniiguin.

Maŋgel evaluerema álggahii Sámediggi barggu rievdadit juolluduseavttuid ja meroštallat guovttegielatvuođadoarjaga, ja odđa njuolggadusat guovttegielatvuođadoarjagii mearriduvvojedje 2011:s. Dan oktavuodas ráhkaduvvui ovttasbargošiehtadus Sámedikki ja ovttaskas suohkana/fylkkasuohkana gaska doarjjageavaheami birra. Ovttasbargošiehtadusat vuolláičállojuvvodje guovvamánus 2012. Šiehtadus váldá vuoddu dain geatnegasvuođain mat suohkaniin/fylkkasuohkaniid leat sámelága giellanjuolggadusaid mielde. Dasa lassin lea dat bargu maid suohkanat/fylkkasuohkanat dahket nannet ja ovddidit sámegiela, formaliserejuvvon dan bokte ahte šiehtadusas maid lea ovddidanoassi. Šiehtadus čuovvoluvvo jahkásaš čoaškkimiiguin sihke hálldahuslaččat ja politihkalaš dásis.

Ovttasbargošiehtadusat fylkkasuohkaniiguin

Sámediggi lea ráhkadan ovttasbargošiehtadusa fylkkasuohkaniiguin sámi guovllus. Šiehtadusaid bajimus ulbmil lea nannet ja čalmmustahttit sámi kultuvrra, giela ja servodateallima.

Ovttasbargošiehtadus sistsidoallá giellagažaldagaid ja geatnegahtta lotnolasvuhtii ja ovttasbargui ja konkrehta doaibmabijuide suddjen ja nannen dihte sámegeiela fylkkain.

Ovttasbargošiehtadusa čuovvuleapmi ii leat doaibman nu bures go sáhtta. Danne lea Sámediggi álggahan barggu ođasmahttit ja álkidahttit ovttasbargošiehtadusaid. Vuosttažin lea ovttasbargošiehtadus Finnmárkku fylkkasuohkaniin mii vurdojuvvo gárvvistuvvot guovvamánu álggus 2013. Jus dát bargu lihkestuvvá, de háliida Sámediggi jođihit barggu viidáseappot eará fylkkasuohkaniidda.

Davviriikkalaš ovttasbargu – Sámi parlamentáralaš ráđđi

Sámi parlamentáralaš ráđđi (SPR) gieđahallá áššiid mat gusket sápmelaččaide riikkarájiid rastá. Davviriikkalaš ovttasbargu sámegeiela hárrái lea 2012 ráđjai čuovvoluvvon Sámi giellalávdegotti (SGL) bealis, mii lea SPR vuollásaš orgána. Sámi giellalávdegotti mandáhtta nogai 31.12.2011. Das lea leamaš mearridanváldi sámi normerengažaldagain ja lea bargan tearbmaovdánahttimiin. Lea dárbu nanu Davviriikkalaš ovttasbargui gos sáhtta ságaškušsat ja ovddidit giellapolitiikkalaš ja giellafágalaš áššiid. Lea maid dehálaš sámi čállingiela normeremii ahte mis lea doaibmi Davviriikkalaš giellaorgána.

Sámi parlamentáralaš ráđđi (SPR) lea guhká oaidnán dárbbu nannet giellaovttasbarggu vai tearbma- ja normerenbargu šattašii beaktileabbo. Geassemánu 2012 mearridii SPR nannet giellafágalaš ovttasbarggu dan bokte ahte bidjat johtui Interreg-ruhtaduvvon álggahanprošeavtta Sámi giellagáldu – Davviriikkalaš sámegeiela resursaguovddáš. Sámi giellagáldu álggahanprošeavttas lea 1 1/2 jagi prošeaktaáigodat mii álgá 01.01.2013 ja loahpahuvvo 30.06.2014. Dán áigodagas galgá huksejuvvo buorre ovttasbargoforum iešguđetge sámegeielaid dáfus, ja galgá bargojuvvot dan ala ahte guovddáš šaddá bastevaš ortnegin 01.07.2014 rájes. Sámi giellagáldu galgá vuosttažettiin bargat ovddidit sámegeiela, tearpmad, gielladikšuma ja diehtujoahkima álbmogii giellafágalaš áššiid birra.

Ovddasvástádusjuohku sámegeiela dáfus

Olu almmolaš ásašusat leat mielde mearrideamen sámegeiel áššiid. Suohkaniin, fylkkasuohkaniin, fylkkamánniin, direktoráhtain, departemeanttain, Sámedikkis, Ráđđehusas ja Stuoradikkis lea buohkain ovddasvástádus sámegeilli guoski barggus.

Sámediggi

Sámelága § 3-12 mielde galgá Sámediggi bargat suddjet ja viidáset ovddidit sámegeiela Norggas. Sámediggi lea sápmelaččaid álbmotválljen orgána ja lea njunušáššedovdi sámegeiela ovddideamis ja nannemis Norggas. Dát dahká Sámedikki lunddolaš ovttasbargoguoibmin eará aktevrraide geat maid barget sámegeielain, sihke našuvnnaččat ja davviriikkalaččat/riikkaidgaskaččat. Ovttasbargu sáhtta leat sihke formálalaš ovttasbargošiehtadusaid hámis, dahje eahpeformálalaš dialogačoahkkimiid hámis j.e. Áššiin mat gusket sámi álbmogii, lea Sámediggi dat ásašus mainna guovddáš eiseválddit gulahallet.

Sámediggi juolluda jahkásaččat guovttegielatvuodadoarjaga suohkaniidda ja fylkkasuohkaniidda mat leat mielde sámegeiela hálddašanguovllus. Dát ruđat mannet vuosttažettiin gokčat lassigoluid mat suohkaniin ja fylkkasuohkaniin leat guovttegielat bálvalusfálaldagaid geažil. Dasa lassin juolluda Sámediggi njuolgo doarjagiid sámi giellaguovddážiidda. Sámedikki bušeahta ráddjejuvvon ruhtadili geažil ii leat dássáži leamaš vejolaš juolludit eambo go 5-600.000 ruvnno guđege giellaguovddáži. Danne mannet ruđat vuosttažettiin doaibmabarguide, ja giellaguovddážit leat buoremuddui prošeaktaruđaid duohken vai sáhttet bargat giellaovddideamiin.

Sámegiela geavaheami nannema ja lasiheami dihte lea Sámediggi mánggaid jagiid almmuhan ruđaid giellaprošeavttaide. Doarjjaortnega ulbmiljoavku lea sámi álbmot. Ohcamat dáidda ruđaide leat lassánan olu, ja vurdojuvvo ain lassánit. Dát čájeha ahte dárbu gielladoaimmaide sámi servodagas lea stuoris. Lea buorre go dađistaga bohtet eambo ohcat lullisámi guovllus, ja lea mearkkašaveara ahte Divttasvuona suohkan lea daid suohkaniid searvvis hálddašanguovllus mat proseanttaid mielde leat ožžon eanemus ohcamiid dohkkehuvvot áigodagas 2008-2010. Bohtet unnán ohcamat sámi eanetloguguovlluin Finnmárkkus.

Sámediggi lea evalueregoahtán giellaprošeavttaid ohcanvuđot doarjjaortnega. Mii háliidit diehtit nannejit go prošeaktaruđat sámegiela, lasihit go sámegiela geavaheami ja olaha go doarjjaortnet sámi álbmoga. Mii vuordit maiddá oažžut gova das movt doarjjaoažžu geavaha doarjaga, ja movt ortnet hálddašuvvo. Evalueren guoská Sámedikki doarjagiid giellaprošeavttaide áigodagas 2007-2011, ja dat gárvvistuvvo 2013 álggus.

Báikenammalága § 11 addá Sámediggái válddi nammadit sámi báikenammakonsuleanttaid. Nammakonsuleanttain leat fágalaš ovddasvástádus rávvet makkár čállinvugiid galgá evttohit geavahit almmolaš oktavuodas.

Sámi giellaguovddážit

Dál gávdnojit 11 sámi giellaguovddáža mat ožžot vuodđodoarjaga Sámedikkis; Sámi giella- ja kulturguovddáš Porsáנגgus Isak Saba guovddáš Unjárggas, Deanu giellagáddi Deanus, Álttá sámi giellaguovddáš Álttás, Sámi giellaguovddáš Gáivuonas, Gáisi giellaguovddáš Romssas, Ástavuona giellagoahtie Loabagis, Várdobáiki Evenáššis, Árran julevsáme guovdasj Divttasvuonas, Gielem nastedh Snoasas ja Aajege gieles- jih maahtoejarnge Rørosas. Sámediggeráđdi lea 2013 bušeahtas evttohan ahte Gieleaarnie Røyrviikas ja Omasvuona giellaguovddáš galget oažžut njuolggo doarjaga Sámedikkis 2013 rájes. Giellaguovddážit leat áshuvvon báikegotti ávžžuhemiin ealáskahttin dihte sámegiela. Sámi giellaguovddážit leat hui mávssolaččat ja dehálaččat sámegielaide oahpahusas, čalmmustahttimis ja nannemis báikkálaččat.

Departemeanttat

Kulturdepartemeanttas lea bajimus ovddasvástádus hábmet, dulkot ja ovddidit giellapolitihkalaš ulbmiliid Norggas. Ođasmahttin-, hálldahus- ja girkodepartemeanttas (OHD) lea ovddasvástádus hálldašit sámelága giellanjuolggadusaid ja ovttahttit ráđdehusa barggu Eurohpálaš soahpamušain regiovdna- dahje minoritehtagielaid birra. Sis lea sierra doarjjapoasta sámegiela doaibmabijuide. Buot departemeanttat galget dasa lassin váldit giellapolitihkalaš beliid vuhtii go hábmejit ja čađahit iežaset sektorpolitihka.

Bargo- ja searváidahttindepartemeanta ovddidii Sámegiela doaibmaplána 2009:s. Dat lea ráhkaduvvon ovttasbarggus Sámedikkiin ja eará guoskevaš departemeanttaiguin. Doaibmaplána bajimus ulbmil lea láchit diliid oadjebas boahhteáigái sámegielaide Norggas. Doaibmaplána doaibmá 5 jagi ja dat nanne geas lea ovddasvástádus čađahit doaibmabijuid mat leat mearriduvvon plánas, ja maiddá movt doaibma galgá organiserejuvvot ja ruhtaduvvot. OHD:s lea koordinerenovddasvástádus pláni. Sámedikkis lea ovddasvástádus ja mielovddasvástádus olu doaibmabijuide. Plána ođasmahttojuvvo jahkásaččat.

Fylkkamánni

Jus muhtun orgána ii čuovo mearrádusaid mat leat sámelága giellanjuolggadusain, de sáhtta son geasa ášši čuoheá njuolga váidit dán. Fylkkamánni lea váiddaorgána váidagiid dáfus mat gusket suohkana dahje fylkkasuohkana orgánaide.

Suohkanat ja fylkkasuohkanat

Suohkaniin lea guovddáš rolla barggus nannet sámegiela buot guovlluin gos sápmelaččat orrot. Sámegiela ovddasvástádus lea goabbatlágan suohkaniidda mat leat siskkobealde dahje olggobealde sámegiela hálddašanguovllu.

Sámegiela hálddašanguovllus leat dál 9 suohkana: Kárášjohka, Guovdageaidnu, Deatnu, Porsángu ja Unjárga Finnmárkkus, Gáivuotna ja Loabát Romssa, Divttasvuotna Nordlánddas ja Snoasa Davvi-Trøndelágas. Dasa lassin gullet Finnmárkku, Romssa, Nordlándda ja Davvi-Trøndelága fylkkasuohkanat hálddašanguovlui. 2013 rájes lea maiddá Røyrvik suohkan Davvi-Trøndelágas mielde hálddašanguovllus.

Sámegiela hálddašanguovllus galget sámegiella ja dárogiella leat dássálaga sámelága 3. kapihttala mielde. Dát mearkaša ahte dáid suohkaniid ássiin lea viiddiduvvon vuoigatvuohta geavahit sámegiela go deaivvadat almmolaš orgánaiguin ja ahte suohkaniin lea erenoamáš ovddasvástádus fállat bálvalusaid ja dieđuid sámegillii.

Go suohkan válđojuvvo mielde hálddašanguovlui, de válđojuvvo maiddá fylkkasuohkan mielde. Fylkkasuohkaniin leat seamma geatnegasvuođat go hálddašanguovllu suohkaniin.

Sápmelaččain olggobealde hálddašanguovllu eai leat seamma vuoigatvuođat geavahit sámegiela dahje oažžut bálvalusaid sámegillii go deaivvadit almmolašvuođain. Pasieanta- ja geavaheaddjivuoigatvuođaláhka nanne gal sámegielaiguid vuoigatvuođa oažžut dieđuid sámegillii, muhto láhka iešalddis ii leat doarvái sihkkarastit ahte sámegiela pasieanttat besset geavahit sámegiela go galget gulahallat dearvvašvuođabálvalusain.

Oahpahusláhka addá sámegiela mánáide ja nuoraide vuoigatvuođa oahppat sámegiela skuvllas, muhto ráddjejumit lágas ja praktihkalaš hástalusat hehttejit addimis dohkálaš buori fáldalaga buot mánáide. Buot suohkanat leat plána- ja huksenlága mielde geatnegahtton plánet iežaset doaimma nu ahte dat sihkkarastá sámi kultuvrra, ealáhusdoaimma ja servodateallima luondduvuođu, muhto ii dát láhka ge leat doarvái sihkkarastit sámegielaiguid vuoigatvuođa oahppat dahje geavahit giela. Geahča maiddá 2. kapihttala, Našuvnnaš lágat.

Máhttovuođđu

Gávdnojit olu ođđaset dutkanbarggut, raporttat, čielggadeamit ja evalueremat sámegiela birra servodagas. Máhttu dáin bargguin válđojuvvo mielde viidáset giellaplánemis ja politihkkahábmemis. Sáhtta goitge leat veaháš soahtáhat mii lea iskojuvvon – ja mii ii leat iskojuvvon. Danne leat namuhuvvon barggut hui ávkkálaččat, muhto eai *doarvái* giellapolitihka máhttovuođđun. Danne váldá dát dieđáhus maid vuođu eambo eahpeformálalaš vásáhusain viidat surggiin vai sáhtta hábmet nu buori giellapolitihka go vejolaš.

Erenoamášraportevrra James Anaya raporta eamiálbmogiid olmmošvuoigatvuođaid ja vuođđofridjavuođaid birra, mii bođii 2011:s, lea dehálaš oassi dán dieđáhusa máhttovuođus. Erenoamášraportevrra raporta Norgga, Ruoŋa ja Suoma sápmelaččaid birra čujuha erenoamážit dan

duodalaš dillái mas sámegiela leat. Erenoamážit julev- ja lullisámegiella namuhuvvojit áitojuvvon giellan.

Mii eat dieđe juste man oallugat máhttet hupmat, čállit, lohkat dahje ipmirdit sámegiela odne. Áidna vuohki oažžut sihkkaris logu das, lea jearrat buohkain Norggas. Ovddeš áiggiid dahke ge juste dán álbmotlohkamiid olis. Dát leat heaitán lohkamis álbmoga skoviid deavdima bokte, danne ii leat ge vejolaš gávnnaht sámegiela logu dáinna vugiin.

Dat statistihkalaš materiála mii mis lea dál, leat dieđut mánáidgárdemánáid ja skuvlamánáid birra geain lea sámegiela fáladat. Raporta *Sámi logut muitalit 5* almmuhuvvon 2012:s čájeha ovdáneami 2005 rájes 2011 rádjái. Logut čájehit ahte lohku mánáin geat ožžot sámegiela fáladaga mánáidgárddis lea njedjan 925 rájes 823 rádjái. Vuodđoskuvlaohppiid lohku geain lea sámegiella vuosttašgiellan lei 2011:s 940, mii lea birrasiid 6 % unnit go 2005/2006 skuvlajagi. Vuodđoskuvlaohppiid lohku geain lea sámegiella nubbegiellan lei lohku 1213, mii lea 41 % unnit go dalle go Máhttolohten álggahuvvui 2006:s. Joatkkaskuvllaid statistihkka čájeha ahte 267 oahppis lei sámegiella vuosttašgiellan 2011/2012 skuvlajagi fágasuorggis, mii lea 41 % eambbo go 2008/2009:s. Seammás lassánii maiddá ohppiidlohku geain lea sámegiella nubbegiellan, 152 rájes 206 rádjái.

2000 čadahii dalá Sámi giellaráđđi iskkadeami mii meroštalai galle olbmo máhttet sámegiela man nu dásis Norggas. Iskkadeami raporta čilgi maid sámegiela geavaheami iešguđetge servodatoktavuođain. Vihtta jagi maŋgel čadahii Torkel Rasmussen iskkadeami davvisámegiela geavaheami birra Norggas ja Suomas, ja son rehkenasttii galle giellageavaheaddji leat. Goappašat iskkadeamit konkluderejit dainna ahte sámegiela lohku Norggas lea birrasiid 25 000. Sii leat sámegiela dan dásis ahte juobe ipmirdit ge dábalaš sámegiela ságastallama.

Nordlandsforskning ja Norut Alta leat Sámedikki, Ođasmahttin-, hálldahus- ja girkodepartemeantta (OHD) ja Máhtodepartemeantta (MD) ovddas čadahán Sámi giellaiskkadeami 2012. Iskkadeami ulbmil lei gávnnaht man oallugat máhttet guđege sámegiela njálmmálaččat ja čálalaččat, ahkečoakkádusa, guđiin oktavuođain geavaht giela ja man muddui sámegiella geavahuvvo iešguđetge oktavuođain.

Sámi giellaiskkadeapmi 2012 čájeha ahte leat hui stuora erohusat giellamáhtus, geavahanarenain ja giellaguottuin sihke giellaid gaskkas ja iešguđetge guovlluid gaskkas riikkas. Giella lea nanus hálldašanguovllus Finnmárkkus ja Divttasvuonas, ja lea arvat rašit Loabágis, Gáivuonas ja Snoasas.

Njálmmálaš giella lea nannoseamos vuorraset buolvvas. Sii unnán seaguhit giellaid, muhto sis lea heajut čállin- ja lohkanmáhttu. Nuorat máhttet buorebut lohkat ja čállit sámegiela, muhto sis lea heajut njálmmálaš giella.

Sámegiella geavahuvvo eanemusat ruovttuin, vuodđoaláhusain ja oahpahussuorggis. Mánáidgárddiin ja skuvllain orro leame mihá stuorát rolla giellaovdáneamis go ovdal. Muhtun guovlluin lea skuvla áidna báiki gos sámegiella geavahuvvo.

Iskkadeapmi čájehii maiddá ahte oallugat dovdet ahte sii máhttet veaháš sámegiela, muhto eai máhte nu olu ahte dustet geavaht giela. Boahtá maid ovdan ahte oallugat háliidit oahppat eambbo sámegiela. Dáid gaskkas lea stuora potensála lasihit giellageavaheddjiid logu. Oadjebas rámmat nu ahte eanebut dustet geavahišgoahhtit sámegiela ja buoret vejolašvuodát giellaoahppamii leat dehálaš čoavddasánit vai sii álggáše sámástit.

Giellaiskkadeami 2012 mielde lea váilevaš sámegiela oahppofáladat dávjjimus sivva dasa go oahppit eai oačču sámegiela oahpaha, vaikko leat ge vuoigatvuodát. Dat dieđut maid váhneamat ožžot sámegiela giellaoahpaha vuoigatvuoda birra orrot leame hui iešguđetláganat. Mii diehtit ahte vuodđoskuvlaohppiid lohku geain lea sámegiella vuosttašgiellan lea oalle dásset, muhto ohppiidlohku geain lea sámegiella nubbegiellan njedjá. Sámediggi váldá dán duodas, ja danne galgá ge

Sámediggediedáhus oahpu ja oahpahusa birra ollislaččat guorahallat lágaid ja rámmaid mat regulerejit sámegiela oahpu.

Raporta ”Langs lange spor – om samisk forskning og høyere utdanning” (Butenschøn-lávdegotti čielggadeapmi), nanne dehálašvuoda ovddidit sámegiela dutkangiellan, ja cealká ahte dutkanásahusat fertejit dovdat ovddasvástádusa ovddidit kursafálaldagaid sámegilli buot dásiin. Raporta čujuha viidáseappot ahte rekrutteren sámii alit oahpahussii ja dutkamii álgá árrat – mánáidgárddis, vuoddoskuvllas ja joatkkaskuvllas. Sámediggi doarju lávdegotti oainnu ahte sámegiela dutkan ferte leat vuodđun go galgá ovddidit sámegiela fágagiellan, ja ahte fágagiella lea oassin sámegiela huksemis ollislaš, ja nu maiddái servodatguoddi giellan.

Dearvvašvuoda- ja sosiálasuorggis lea váttis fidnet gelbbolaš sámegiela bargiid, vel sámegiela hálddašanguovllus nai. Fálaldat sáhtta maid vásihuvvot goabbat ládje; dearvvašvuodabálvalusa bealis dovdet ahte láhččojuvvo buorre sámegiela fálaldat, muhto geavaheaddjit eai dovdda dan seamma. Sámegielagat leat unnit duhtavaččat dearvvašvuodabálvalusaiguin danne go vásihit váttisvuodaid gulahallamiin. Vaikko ii leat dokumentašuvdna das, de sáhtta jurddašit ahte eará suorggit nu go politiija, riektelágáduš ja rihkolašvuodafuolahus maid sáhttet vásihit sullasaš diliid mat bohčiidit váilevaš giella- ja kulturmáhtus.

Lea stuora dárbu sámegiela álgooahpahussii rávisolbmuid várás. Giellaiskkadeapmi čájeha ahte olbmot háliidit oahppat iežaset báikkálaš birrasis ja ahte dán lassin berrejit ášahuvvot hupmanjoavkkut dahje sámastanarenat. Giellaguoddit leat stuora resursa mat geavahuvvojit unnán giellaoahpahusas sihke mánáid ja rávisolbmuid dáfus.

Lea dárbu oazžut eambbo máhtu sámegiela gielladili birra danne go das sáhtta leat mearkkašupmi giellaplánemii. Jus galgá oazžut dákkár máhtu, de ferte áigges áigái kártet gielladili. Ovdamearkka dihte leat árbevirolaš ealáhusat leamaš dehálaš giellaarenat gos giella lea leamaš nanus. Muhto mis lea unnán dokumentašuvdna das movt gielladilli lea dál daid ealáhusain.

Almmolaš bálvalusfálaldat sámegiela álbmogii ii leat doarvái, ja dađistaga eanebut dieđihit ahte sii eai leat duhtavaččat. Giellaiskkadeapmi 2012 duodášta ahte lea ain stuora dárbu fágaolbmuid geain lea sámegiela máhttu. Norut Alta lea OHD ovddas 2012:s kárten sámii perspektiivva suohkansuorggis. Dát kárten čájeha maid ahte ii ovttaga suohkanis oppalohkái leat sámii perspektiiva vuodđun suohkana doaimmas. Eai dat ge suohkanat gos sámegiella lea beaivválaš giellan, geavat sámegiela čálalaččat nu erenoamáš olu. Sámegiella ja dárogiella eai leat dássálaga hálddašangiellan, ja olu áššemeannudeamis ja plánabarggus čađahuvvo dušše dárogiellii. Olu suohkanat vásihit maid ahte leat unnán olbmot geat váldet oktavuoda sámegilli, mii raportta mielde čájeha ahte sámegiella ii vuos vásihuvvo almmolaš giellan.

Sámii giellaiskkadeapmi 2012 čujuha ahte ovttasbargu suohkaniid, giellaguovddážiid, eará sámii ášahusaid dahje organisašuvnnaid gaskka lea dehálaš vai sámegiela bargu manašii jođáneappot. Hástalus lea ahte ii ovttasge leat bajimus ovddasvástádus álggahit ja oktiiveivehit dákkár ovttasbarggu.

Norut Alta lea Sámedikki ovddas 2012:s evalueren sámii giellaguovddážiid mat ožžot vuodđodoarjaga Sámedikkis. Sámii giellaguovddážit leat ášahuvvon iešguđetge áigodagaid, ja leat ovdánan iešguđetge ládje daid iešguđetge sámii birrasii. Dát mearkkaša ahte hástalusat giellanannema dáfus rievddadit guovllus guvlu. Giellaguovddážiin leat iešguđetlágan hástalusat sihke organiserema dáfus, ekonomalaš resurssaid dáfus ja bargiid rekrutterema dáfus geain lea giella- ja kulturmáhttu.

Eanas giellaguovddážiin leat čállinkurssat mat leat dehálemos ceavzinvuodđun guovddážiidda, ja kurssat leat mañemus jagiid nannejuvvon daidna ahte leat šaddan gealboovddideaddjin oktan oahppočuoggáiguin. Giellaguovddážiin leat maid olu kultuvrralaš ja identitehtaovddideaddji doaimmat, gos giella unnit dahje eanet lea dat mii guoddá buot. Eará vuoruheamit sáhttet rievddadit

guovddážiis guovddáži, nu go bargu mánáid ja nuoraid ektui mánáidgárddi ja skuvlla siskkobealde ja olggobealde, gáiddusoahpahuš, árbevirolaš máhtu čohkken ja dokumenteren.

Norut Alta evaluerenraporta evttoha olu doaimbajuid movt buoridit giellaguovddážiid bargoeavttuid. Ovdamearkkat leat eambo ruhtadeapmi doibmii ja ásaht fášta ruhtadeami giellakurssaide. Dát dagašii álkibun rekrutteret ja doalahit bargiid geain lea giellamáhttu. Lea maid dehálaš deattuhit čohkket árbevirolaš máhtu mii ain gávdno dán guovlluin gos giellaguovddážit doibmet. Giellaguovddážit berrejit maid geavahit resurssaid háhkat rutiinnaid mat mihtidit man duhtavaččat geavaheaddjit leat, ja berre leat aktiivvalaš ja dihtomielaš rekrutteren goappaš sohkašielid dáfus giellaguovddáža doaimmaide. Viidáseappot evttohuvo ahte giellaguovddážit roahkka sáhtáše boahit eambo oidnosii maidái sámi birrasiid olggobealde. Okta evttohus lea fállat sámi giella- ja kulturkurssaide eará ulbmiljoavkkuide guovllus. Raporta lea dehálaš vuoddu Sámedikki ovttasbargui giellaguovddážiiguin.

Máhttu iešguđetge gielladiliid birra

Sámegiella Norggas lea odne oalle iešguđetge lágan servodatlaš dilis. Dát dahká ahte sáhtta leat váttis gávdnat oktasaš strategiijaid. Danne ferte váldit vuoddu dan guoskevaš giellaguovllu dilis, ja de hábmet strategiijaid dan vuoddu. Dan vuoddu maid diehtit sámegiela dili birra odne, sáhtta leat ávkkálaš bargat guđain iešguđetge diliin:

Davisámi eanetloguguovlu

Davisámi eanetloguguvlu gullet suohkanat Finnmárkkus mat leat mielde sámegiela hálddašanguovllus. Davisámegiella lea dat sámegiella mas leat eanemus giellageavaheaddjit, ja oallugat sis orrot hálddašanguovllu siskkobealde. Sámegiella lea árbevirolaččat leamaš nanus dán guovlluin, ja lea beaivválaš giella mii geavahuvo sihke priváhta ja almmolaš oktavuodain. Dát giellaguovlu oidnojuvo sámi giellaovddideami resursaguovluin.

Giellaiskkadeapmi 2012 čájeha dattetge ahte nuorat mitalit ahte sii eai máhte njálmálaš giela nu bures go vuorraseappot. Sii geavahit maid eambo dárogieđa go ovdal. Iskkadeapmi čájeha ahte mihá eambo nuorat máhttet čállit sámegiela dál go ovdal, seammás geavahuvo sámegiella unnán čálalaš hálddašangiellan. Vuorraset buolva mitala ahte sis lea buoremuddui buorre sátneriggodat ja máhttet árbevirolaš sámi terminologija. Vaikko oallugat máhttet sámegiela dán guovllus, lea goitge dárbu eambo vuoruhit gielladikšuma ja buoridit dihtomielašvuodda sámegiela geavaheami birra.

Davisámi unnitloguguovllut

Davisámi unnitloguguovllut leat riddoguovllut Finnmárkkus, Romssas ja Nordlánddas gos árbevirolaččat leat hupman sámegiela. Dán guovlluin leat olu hástalusat. Giella lea hearakit go eanetloguguovllus, erenoamážit giliin gos dáruiduhttinpolitihkka lei garas. Giella geavahuvo unnán beaivválaččat ja ruovttugiellan. Leat unnán dahje váilot arenat gos sámegiella geavahuvo, ja leat ráddjejuvvo oahpahušvejolašvuoddat. Sámegiella čalmmustahttojuvvo unnán ja das lea unnán stáhtus. Danne ferte sámegiella nannejuvvo dán guovlluin dan bokte ahte addojuvvo sámegiela oahpahuš, ahte ásaheavvot sámasánarenat, ahte bohtet resursaolbmot ja ahte sámegiella čalmmustahttojuvvo eambo.

Muhtun suohkanat dán guovlluin leat mielde sámegiela hálddašanguovllus. Dáid suohkaniid álbmogis lea stuorát vuoigatvuohta oažžut oahpahuš ja geavahit sámegiela go álbmogis olggobealde hálddašanguovllu. Hástalus lea dattetge ahte suohkaniin váilu gelbbolašvuohta ja resurssat ollašuttit gáibádusaid. Suohkaniin olggobealde hálddašanguovllu leat ráddjejuvvo geatnegasvuoddat sámegiela

fálaldagaid dáfus. Váldohástalus lea láhčit diliid nu ahte dat vuoigatvuođat mat álbmogis leat oahppat ja geavahit sámegiela, ollašuhthtojuvvojit.

Julevsámi giellaguovlu

Julevsámi giellaguovlu manná Bállahis davvin Sáltoduoddarii lullin. Dát lea oalle unna geográfalaš guvlluš mii dahká vejolažžan ovttahttit doaibmabijuid ja doalahit lagas ovttasbarggu iešguđetge beliid gaskka. Julevsámegiela leat oalle čoahkis Divttasvuona ja Hápmira suohkaniin Nordlánddas. Giellasirdima dáfus buolvvaid gaskkas lea ovdamunni go lea dákkár čoahkkádus.

Giellaiskkadeapmi 2012 čájeha ahte oallugat dálá váhnemiin gaskal 30 ja 40 jagi eai máhte sámegiela. Dát dahká giellasirdima váhnemis mánnái váttisin. Mánát leat baicca ožžon vejolašvuođa oahppat julevsámegiela sámi mánáidgárddis, ja oallugat leat dál vuosttaš- dahje nubbegiellaoahppit vuoddo- ja joatkkaskuvllas. Giellaiskkadeapmi čájeha ahte julevsámegiela lea nanu doarjja mánáidgárddis ja Árran julevsámi guovddázis. Mánáidgárdi lea bargan garrasit rekrutteret ohppiid sámegielat luohkáide Ájluovtta vuoddoskuvllas ja viidáseappot sámegiel oahpahussii joatkkaskuvllas.

Leat mihá unnit olbmot geat hupmet julevsámegiela go davvisámegiela. Go leat nu unnán giellageavaheaddjit, de váikkuha dat julevsámegiela dillái. Go leat unnán giellageavaheaddjit julevsámi giellaguovllus, lea váilevašvuohta sámegielat resurssaid dáfus hui čielggas. Julevsámegiela nannenbarggus lea Divttasvuona suohkan hui dehálaš danne go dát lea áidna suohkan julevsámi guovllus mii lea mielde sámegiela hálddašanguovllus. Sámediggi oaidná dárbbášlažžan ahte julevsámi guovllu suohkaniin ja sámi ášahusain lea lagat ovttasbargu.

Lullisámi giellaguovlu

Lullisámi giellaguovlu lea geográfalaččat viiddis guovlu mii manná Sáltoduoddaris davvin gitta Elgái lullin. Dán guovllus leat mánnga fylkkasuohkana ja mánngat suohkanat. Dál ii gávdno makkárge stuorát báikkálaš servodat gos giella lea váldo beaivválašgiella. Dát sáhtta leat hehttehussan giellasirdimii. Giellageavaheaddjit gulahallet baicca stuora fierpmádagas mas leat fuolkkit ja ealáhus, ja gielas lea stuora mearkašupmi identitehtaguoddin dán dilis.

Dat stuora geográfalaš guovlu dahká ahte lullisámegiella lea áibbas erenoamáš dilis gielladoaimmaid ovttahttima, ovddasvástádusjuogu, oahpahusfálaldagaid ja resurssaid dáfus. Olu almmolaš ášahusat leat searvvis mearrádusaid dáfus mat gusket lullisámegillii, ja danne lea dárbu čielgaseappot juohkit ovddasvástádusa daid gaskka. Livččii dehálaš ahte muhtumis lea bajimus ovddasvástádus lullisámegillii ja ovddasvástádus ovttahttit gielladoaimbajuid. Stuora hástalus dán guovllus lea váilevaš gelbbolašvuohta sámi giela ja kultuvrra hárrái almmolaš hálddašeamis ja ahte leat olu iešguđetlágan ášahusat maiguin galgá gulahallat.

Lullisámegiella lea leamaš ealáskahttinproseassas, ja dál leat dađistaga eambo mánát geat ožžot lullisámegiel oahpaha. Dattetge ii leat lullisámegiella beaivválašgiella olu báikkiin, ja leat ráddjejuvnon vejolašvuođat sámástit. Gávdnojit hui unnán arenat gos lullisámegiella geavahuvo, ja váilot hui olu resursaolbmot.

Nuortalaš ja bihtánsámi giellaguovllut

Nuortalašgiela leat árbevirolaččat hupman dan guovllus mii dál lea Máttá-Várjjat giela Norggas, ja guoskevaš guovlluin Ruoššas ja Suomas. Bihtánsámegiela leat árbevirolaččat hupman osiin Nordlándda fylkkas ja guoskevaš guovlluin Ruota bealde ráji.

Nuortalašgiella ja bihtánsámeigiella leat earaláganat go dat eará sámeigielat vuosttažettiin danne go leat hirmat unnán giellageavaheaddjit dain árbevirolaš guovlluin Norggas. Dáin gielain ii addojuvvo oahpahus guđege vuodđoskuvllas Norggas, eai ge gávdno mánáidgárddit gos dát gielat gaskkustuvvojit. Bihtánsámeigielas ii leat makkárgé standardiserejuvvon riektáčállin, mii dahká váttisin geavahit giela čálalaččat. Nuortalašgielas gávdno dohkkehuvvon riektáčállin, ja Suoma bealde ráji leat skuvllat mat oahpahit nuortalašgiela. Go goappašat gielain leat juogalágan giellabirrasat guoskevaš rádjeguovlluin, de lea ovttasbargu riikkarájiid rastá dehálaš ovddidan dihte dán guokte sámeigiela Norggas.

Bihtánsámeigiela ja nuortalašgiela nannemis lea vuosttažettiin dárbblaš dahkat veaháš vuodđobarggu, nu go dokumenteret ja kártet dálá dili gielaide dáfus. Dán sáhtá buoremusat dahkat ovttasbarggus báikkálaš birrasiguin ja áshusaiguin main lea gielladieđalaš gelbbošvuohta. Giellabargu sáhtá lihkestuvvat dušše dalle go servodagat maidda guoská leat mielde doarjume barggu. Sámedikki deháleamos strategiija viidáset barggus bihtánsámeigielain ja nuortalašgielain lea ge danne háhkat dieđuid das maid bihtánsápmelaččat ja nuortalaččat Norggas háliidit vuoruhuvvot giellabarggus. Ovttasbargu Sámedikki, báikkálaš sámi servviid ja dan guovtti áshusa gaskka, Duoddara ráffe ja Nuortasámi musea, lea lunddolaš.

Sámeigiella gávpogiin

Dađistaga eambo sápmelaččaid fárrerit eret árbevirolaš sámi ássanguovlluin. Leat erenoamážit stuora gávpogat mat dustejit olu sápmelaččaid. Dát lea áibbas odđa dili sámeigilli, dakkár dili mii gáibida sierra strategiija.

Eretfárrejeaddjit árbevirolaš sámi guovlluin Norggas mannet dál gávpogiidda, ja sisafárrejeaddjit guovlluide fas bohtet eambo ja eambo olgoriikkas. Jus sámeigiella boahteáiggis galgá sirdojuvvot buolvvas bulvii, de lea dárbblaš áshahit *odda* áshusaid ja *odda* vuogádaga gávpogiidda gosa (olu) sápmelaččat fárrerit. Mii diehtit ovdamearkka dihte Cymru/Wales guovllus ahte doppe váldet vuhtii dan eret- ja sisafárrema mii dáhpáhuvvá árbevirolaš kymrigielat guovlluin go čadahit giellaplánema. Váldohástalus lea ahte gávpogiin šaddá sámeigiella minoritehtagiella eai ge gávdno árbevirolaš arenat gos sáhtá sámástit. Danne lassána gávpogiin dárbu giellaarenaide ja oahpahusvejolašvuođaide.

Lea ovttaskas suohkana ovddasvástádus láchit diliid sámeigiela oahpahussii ja ovddideapmái, ja nu sáhtá ge šaddat soaitáhat makkár fáldadagat addojuvvojit ovttaskas suohkanis. Sámediggi lea gulahallame gávpotsuohkaniiguin Álttáin, Romssain ja Osloin ovttasbargošiehtadusa birra nannet sámi giela ja kultuvrra. Dát lea buorre, muhto seammás eai atte dákkár siehtadusat gávpoga sámi álbmogii seamma vuoigatvuođaid go mat sámeigiela hálddašanguovllu álbmogis leat. Danne lea dehálaš nannet álbmoga vejolašvuođaid ja vuoigatvuođaid geavahit sámeigiela gávpogiin.

Máhttu almmolaš sámi giellaplánema birra

Stuorámuš bargu maid Norgga eiseválddit leat dahkan almmolaš sámi giellaplánema dáfus, lea mearridit sámelága giellanjuolggadusaid 1990:s ja áshahit sámeigiela hálddašanguovllu 1992 rájes. Sámelága giellanjuolggadusat ja ortnet sierra hálddašanguovlluin leat dehálaš reaidut giellanannema barggus. Dát reaidut fertejit geavahuvvot.

NIBR Álttás čadahii 2000:s geavaheaddjiiskadeami guovttegielat bálvalusaid hárrái sámeigiela hálddašanguovllus. Dát iskkadeapmi guoskkaha diliid nu go dat ledje duhátagi molsumis. Sámi instituhtta evaluerii sámelága giellanjuolggadusaid 2006/07:s. Evaluerema lei Kultur- ja girkodepartemeanta diŋgon. Evalueren konkluderii ahte sámelága giellanjuolggadusat leat doaimman bures sámeigiela stáhtusa hárrái, vaikko leat stuora rievddadeamit das movt láchka čuvvojuvvo.

Sámegiela dilli olggobealde hálddašanguovllu gal ii leat buorre, ja evalueren konkludere dainna ahte hálddašanguovlu ferte viiddiduvvot. Evalueren evttohii maid ásahit “ealáskahttinlávdegotti” sámegielaide hárrái, danne go láhka ii akto nagot ealáskahttit sámegiela guovlluin gos odne lea áigojuvvon.

Wencke Brenna girji *Samene i rettsystemet* 2005:s buktá odđa dieđu sámegiela geavaheami birra Finnmárkku riektivuogádagas ja movt sápmelaččat vásihit diliid. Eará stuorát bargguid dáfus, mat leat dahkkojuvvon sámegiela ja giellaplánema birra maŋŋel 2000, namuhit mii Inger Marie Gaup Eira čielggadeami *Sámegiella Davviriikkain – stáhtus- ja domenačielggadeapmi* 2001:s ja Torunn Pettersena ja Johanne Gaup čielggadeami almmolaš sámi diehtjojuohkinbálvalusa birra, dat maid 2001:s.

Sámediggi lea ovdal ráhkadan raporttaid sámegiela birra servodagas. Áiggis maŋŋel 2000 namuhit mii Sámedikki giellastivrra guovtti raportta, Sámegiela geavaheapmi 2004:s ja 2008:s ja Sámediggeráđi čilgehusa sámi giela birra, *Sámegiella lea čaffat! Samisk er toft!* 2004:s.

Ruota ráđdehus buvtii 2006:s almmolaš čielggadeami (RÁČ) mii guoskkahii erenoamážit lullisámegiela boahktevaš dili Ruotas. Oasi das mii digaštallojuvvo doppe lullisámegiela dili birra, sáhtta maid buohtastahttit Norgga beale diliiguin.

Buot barggut mat bajábealde leat namuhuvvon, mitalit veaháš giellaplánenvásáhusaid birra sámi guovlluin maŋemus logi jagiid, ja dát girjjálašvuolta lea lunddolaš oassi Sámediggediedáhusa máhttovuođus sámegiela birra.

Máhttu almmolaš giellaplánema birra Skandinávia olggobealde

Sámediggi áigu iežas giellapolitihkas maiddái váldit oahpa giellaplánemis mii dáhphuvvá eará máŋggagielat guovlluin. Leat vuosttažettiin eamiálbmogiid ja gielalaš minoritehtaid vásáhusat eará demokrátalaš riikkain maid lea álkimus sirdit alcceseamet.

Māorigiela dilli, mii lea Aotearoa/Odđa Selánda eamiálbmotgiella, ja kymrigiela dilli Cymrus/Walesas Stuorabritánias leat ovdamearkkat main sáhtta viežžat oahpa Sápmái.

Dán oktavuodas čujuhit artihkkalii “Te Kōhanga Reo. Māori Language Revitalization” 2001:s ja girjái *Welsh in the Twenty-First Century* 2010:s. Vuosttažis mii mearkašit erenoamážit man dehálaččat mánáidgárddit leat leamaš buoremuddui lihkestuvvan māorigiela ealáskahttimis Aotearoas/Odđa Selánda. Dan maŋibus mearkašit mii deattu mii biddjo eret- ja sisafárremii mii dál dáhphuvvá árbevirolaš kymrigielat guovlluin Cymrus/Walesas. Dát lea maid dakkár ášši mii ferte digaštallojuvvot sámi oktavuodain.

Guovddáš hástalusat

Giella lea čielgasit sihke priváhta ja almmolaš ášši. Sámegiela boahtteáigi lea dan duohken man olu guhtege mis geavaha sámegiela lunddolaš gulahallanreaidun nu olu oktavuodain go vejolaš, ja movt servodat láhčá diliid nu ahte dat galgá leat vejolaš.

Sámegiela suddjemis, nannemis ja ovddideamis leat olu hástalusat maid ii sáhte dušše Sámedikkis čoavdit. Lea sáhka sihke servodatdiliin, giela ovddasvástádusjuogus ja válddis ja buriin rámmaeavttuin buot dásiin servodagas. Giellapolitihkka lea máŋgga dáfus guoskkahan ovttaskas olbmo vuoigatvuođa geavahit ja oahppat sámegiela. Viidáset barggus nannet ja ovddidit sámegiela ferte deattuhit makkár dárbbut gielas leat jus galgá nannejuvvot ja ovdánit. Jus galgá sihkkarastit giela boahtteáiggi, de lea mearrideaddji mearkašupmi das ahte sámegiela geavaheddjiid lohku lassána. Barggus joksat Sámedikki mihtu ahte lasihit sámegiela geavaheddjiid, leat olu hástalusat maid lea dárbu čilget dárkileappot.

Sámegiela stuorámus hástalusat leat:

- Ovddasvástádusjuohku ja váldi giellaáššiin
- Sámegiela rámmaeavttut
- Sámegiela geavaheaddjit
- Almmolaš hálldašepmi
- Iešguđetlágan gielladilit
- Duohta vejolašvuodát geavahit sámegiela

Ovddasvástádusjuohku ja váldi giellaáššiin

Leat olu ja iešguđetlágan ovddasteaddjit mielde sámegillii guoski áššiin. Dát sáhtta dagahit unnán kontinuitehta, váilevaš ovttahttima doaibmajuid dáfus, eahpesihkkaris ovddasvástádusjuogu ja ipmárdusa ovttaskas giellageavaheaddjái. Dákkár dilli ii leat buorre sámegiela ovddideami dáfus, ja lea ge dárbu buorebut čielggadit ovddasvástádus- ja rollajuogu.

Sámegiella lea okta sámi servodaga vuoddoáššiin, ja Sámediggi berre sápmelaččaid álbmotválljen orgánan leat čielgaset ovddasteaddji giellapolitiikkas, ja das berre leat olu stuorát váldi giellaáššiin go odne lea. Sámedikki duohta váikkuheapmi giellaáššiin lea dehálaš sámegiela boahteáigái.

Sámedikkis lea odne unnán váldi giellaovddidanbarggus servodagas, ja lea unnán váikkuheapmi almmolaš giellaplánemis. Sámedikkis lea gal ráđđádallansoahpamuša bokte vejolašvuotta ráđđádallat áššiin mat gusket sámi álbmogii, muhto dát ii leat doarvái sihkkarastit sámegiela boahteáiggi.

Sámegiela rámmaeavttut

Váilevaš ekonomalaš, hálldahuslaš ja olmmošlaš resurssat leat stuora hástalussan sámegiela nannema barggus. Váilevaš giellagelbbolašvuotta buot servodatsurggiin lea stuorámus hehttehus sámegiela geavaheapmái, oahpaheapmái ja ovddideapmái. Dát sáhtta leat juogo njálmmálaš ja/dahje čálalaš giellagelbbolašvuotta, muhto maiddái fágagiellagelbbolašvuotta sámegiela giellagelbbolašvuotta gaskkas. Buriid rámmaeavttuid haga lea sámegiela nannema ja ovddideami višuvnnain ja buriin mihttomeriin unnán árvu.

Sámegiela geavaheaddjit

Okta dain deháleamos eavttuin sámegiela boahteáiggi sihkkarastimis lea ahte gávdnojit olbmot geat geavahit giela. Geavaheddjiid ahkečoahkkádus lea hui guovddáš ášši, ja lea dehálaš ahte mánáidlohku geat ožžot sámegiela oahpahuša lassána. Dát mielddisbuktá ahte giellasirdin buolvvaid gaskkas ferte nannejuvvot. Eanebut fertejit válljet sámegiela ruovttugiellan, váhnemat fertejit válljet sámegiela mánáid vuosttašgiellan skuvllas, ja dasto fertejit buohkat geat háliidit oažžut vejolašvuoda oahppat sámegiela. Dát mielddisbuktá ahte maiddái sii geat eai leat sápmelaččat ožžot vejolašvuoda oahppat sámegiela.

Almmolaš hálldašepmi

Sámegiella mii lea almmolaš giella ferte geavahuvvot almmolaš hálddašeamis mihá eambo, ja almmolaš dieđut fertejit maid addot sámegillii. Dát lea dehálaš sihke sihkkarastin dihte ovttaskas olbmuid giellavuoigatvuođaid, muhto maiddá čalmmustahttin ja árvvus atnin dihte sámegiela Norggas. Sámelága giellanjuolggadusat sihkkarastet ovttaskas olbmo vuoigatvuođa geavahit ja oahppat sámegiela dihto geográfalaš guovlluid siskkobealde. Dát mielddisbuktá ahte sámi álbmogis leat iešguđetlágan vuoigatvuođat geavahit sámegiela, dan duohken gos sii orrot. Dákkár vealaheapmi ii leat dohkálaš. Servodatovdáneapmi gos dađistaga eanebut fárrejit gávpogiidda dagaha ahte ain eanet sápmelaččat fárrejit olggobeallái sámegiela hálddašanguovllu. Danne lea dárbu guorahallat hálddašmodealla sihkkarastin dihte ovttaskas olbmo vuoigatvuođa geavahit sámegiela go deaivvada almmolaš hálddahusain.

Iešguđetlágan gielladilli

Sámegiela dilli rievddada guovllus guvlui. Sámegiella juhkkovuvvo mángga gillii, ja dain leat hui iešguđetlágan hástalusat. Danne fertejit doaibmabijut heivehuvvot daid iešguđetge gielaide dárbbuide. Dákkár dilli gáibida máhtu ja dieđuid daid iešguđetge dárbbuid birra mat dain iešguđetge guovlluin leat. Dákkár máhtu ferte háhkat buriid kártemiid ja analysaid bokte. Dán rádjái eai leat čadahuvvon nie dárkilis guorahallamat eat ge leat lihkestuvvan háhkat doarvái buori dokumentašuvvna gielladilliid birra servodagas. Dát lea stuora hástalus sámegiela nannema viidáset barggus.

Duohta vejolašvuođat geavahit sámegiela

Lea stuora hástalus go váilot duohta vejolašvuođat geavahit ja oahppat sámegiela. Sámegiela almmolaš geavaheami lassín dárbbasit mii buriid giellaarenaid sámegiela várás. Sámegiela geavaheddjiidlogu lassáneapmi lea dan duohken ahte lea vejolaš geavahit sámegiela buot servodatsurggiin ja buot oktavuodáin. Lea maid stuora váilevašvuohta iešguđetlágan sámegiela fáilaldagaid dáfus mánáide ja nuoraide.

Eanas sámegiela geavahit leat doaibmi guovttegiela geavahit, oallugat maiddá mánggagiela geavahit. Jus galgá suddjet ja viidáset ovddidit sámegiela servodagas mii lea buoremuddui ovttagielat, de gáibiduvvo máhttu ja dihtomielalašvuohta das movt buoremusat sáhtá láchit diliid sámegiela geavaheapmái. Dušše giela aktiivvalaš geavahemiin sáhtá sámegiella seailut min deháleamos árbevirolaš kulturoassin ja seammás ovdánit nu ahte dainna sáhtá gulahallat buot daid ođđa áššiid birra mat áigges áigái bohciidat rievdamiid maiddá sámi servodagas.

Guovttegiela servodagas gos nubbi giella lea áitojuvvon minoritehtagiella lea erenoamáš hástalus maiddá majoritehtagielagiidda geat fertejit bargat maid sáhttet vai minoritehtagiella sáhtá geavahuvvot nu olu oktavuodáin go vejolaš. Majoritehtagielat gii oahppá sámegiela, juobe nu ge bures ahte sáhtá čuovvut dábálaš ságastallama, dahká guovttegielagiid álkibun válljet sámegiela.

Ángiruššansuorggit

Sámedikki váldomihttu sámegiela ovddideamis lea lasihit geavaheddjiid logu ja lasihit sámegiela geavaheami. Jus galgá olahit dáid mihtuid, de lea dárbu čielggadit válddi ja ovddasvástádusjuogu Sámedikki ja ráđdehusa gaska. Gielladieđáhus čielggada njeallje vuoddo ángiruššansuorggi sámegiela nannemis ja ovddideamis. Dát leat ovddasvástádus sámegillii, sámegiela rámmaeavttut, giellageavaheaddjit ja sámegiela geavaheapmi.

Áŋgiruššansuorgi 1: Ovddasvástádus sámegillii

Sámediggi oaidná govttolaš čielggadit Sámedikki ja ráđđehusa ovddasvástádusjuogu sámi giellapolitiikka hábmemis. Sámediggi oaidná guovttesuorat juogu ovddasvástádusa ja geatnegasvuodaid gaska. Stuoradikkis ja ráđđehusas lea láhkahábmenvovddasvástádus mii sihkkarastá ovttaskas sámegiela vuoigatvuoda geavahit sámegiela, ja Sámedikkis fas lea ovddasvástádus ovddidit sámegiela.

Sámedikkis lea ovddasvástádus ovddidit sámegiela

Oassin sápmelaččaid iešmearrideamis iežamet giela, iežamet kultuvrra ja servodateallima dáfus galgá Sámedikkis leat duohta váldi giellapolitiikka. Sámegiella lea juoga maid sápmelaččat ieža fertejit hálddašit. Sámedikkis galgá leat ovddasvástádus ovddidit sámegiela, mii mielddisbuktá ahte Sámedikkis lea ovddasvástádus hábmet sámi giellapolitiikka Norggas. Dákkár váldi lea mearrideaddji jus galgá sihkkarastit sámegiela boahhteáiggi. St. dieđ. nr. 28:s (2007-2008) nannejuvvo ahte Sámediggi, sápmelaččaid ovddasteaddji álbmotválljen orgána, lea deháleamos eaktobiddji sámpolitiikka dáfus. Sámedikkis ferte leat duohta váikkuhanváldi buot surggiin mat leat dehálaččat sámi servodahkii. Sámediggi oaidná sámegiela oktan min deháleamos árvvuin ja dat guoská olles sámi álbmogii. Lea dárbu ollislaš ja bajit dási giellapolitiikka das movt nannet ja ovddidit sámegiela iešguđetge servodatsurggiin. Sámediggedieđáhus sámegiela birra bidjá eavttuid dan bargui.

Dát mielddisbuktá ahte ferte leat čielga juohku Sámedikki ja Ráđđehusa ovddasvástádusa ja válddi gaska. Ráđđehus lea geatnegahtton sihkkarastit ovttaskas olbmo vuoigatvuoda geavahit sámegiela almmolaš hálddašeamis, dieđáhusaid buktit dárogillii ja sámegillii ja sihkkarastit ahte almmolaš dieđut ja skovit gávdnojit sihke dárogillii ja sámegillii. Nu lea Ráđđehusas bajimus ovddasvástádus das ahte stáhtalaš ja suohkanlaš ásašusat devdet iežaset geatnegasvuodaid ja addet ovttaskas giellageavaheaddji almmolaš bálvalusaid ja fáladagaid sámegillii. Sámedikkis galgá leat ovddasvástádus ovddidit sámegiela ja hábmet sámi giellapolitiikka Norggas. Jus Sámedikkis galgá leat duohta bajimus ovddasvástádus sámegiela ovddideamis, de fertejit muhtun eavttut leat sajis. Lea dárbu sihke lasihit ekonomalaš rámmaid, sirdit válddi ja guorahallat lágaid. Sámedikkis galgá leat guovddáš rolla dán barggus, ja evttoha ahte ásašuvvo sámi almmolaš lávdegoddi (saOU/SáAL) mas leat ráđđehusa ja Sámedikki ovddasteaddjit mielde. Dán lávdegottis ferte leat mandáhtta čielggadit ja ráhkadit evttohusaid movt rievdadit lágaid ja válddi das mii guoská sámegillii. Viidáseappot ferte lávdegoddi guorahallat rámmaeavttuid, ovddasvástádusdili ja sámi gielladoaimmaid oktiiheiveheami ja ovddidit rievdadusevttohusaid. Dát eaktuda ahte Sámediggi hábme lávdegotti mandáhta.

Mihttu:

- Sámedikkis lea ovddasvástádus ovddidit sámegiela ja hábmet Norgga sámi giellapolitiikka

Oassemihttu:

- Reviderejuvnon ekonomalaš rámmat, váldi ja lágat mat gusket sámegillii

Strategiija:

- Nammadit sámi almmolaš lávdegotti mii čielggada lágaid, válddi, rámmaeavttuid ja ovddasvástádusjuogu sámegiela dáfus.

Ovddasvástádusjuohku ja gielladoaimbajuid oktiiheiveheapmi

Sámegiella lea okta sámi servodaga vuoddoelemeanttain ja Sámediggi sápmelaččaid álbmotválljen orgánan ferte leat čielga ovddasteaddji giellapolitiikka ja das ferte leat mihá stuorát váldi giellaáššiin go dál lea. Lea áibbas čielga dárbu ahte muhtumis lea bajimus ovddasvástádus sámi giellaovddideamis, ja doaimbajuid oktiiheiveheamis. Dál leat olu iešguđetlágan ovtasteaddjit main leat iešguđetlágan doaimmat ja ovddasvástádus sámegiela hárrái, muhto ii ovttasge leat ovddasvástádus ovttastahttit daid

iešguđetge gielladoaimbajuid. Dát dagaha eahpečielga dili, ja lea hui vahát sámegiela ovdáneapmái. Sámediggi oaidná dárbbu dasa ahte ovddasvástádus oktiiveiveheami ja doaimbajuid ovttahttimá dáfus dain iešguđetge giellaguovlluin formaliserejuvvo. Sámediggi vásiha ahte dat iešguđetge giellaguovllut ohcalit lagat ovttasbarggu Sámedikkiin. Dát dárbu lea erenoamáš čielggas lullisámi giellaguovllus. Lullisámi álbmot orru biedgguid ja šaddá olu ovddasteddjüguin gulahallat sámegiela birra. Sihke suohkanat, fylkkasuohkanat ja fylkkamánit barget veahkkin ja dain leat iešguđetlágan rollat lullisámegiela nannema barggus. Dát sáhtá dagahit ahte lea unnán ovttahttin ja unnán kontinuitehta barggus. Stuora hástalus dán suorggis lea maid dat go almmolaš hálddašeamis váilot olbmot geain lea gelbbolašvuohta lullisámi gielas ja kultuvrras. Lea lunddolaš ahte Sámedikkis lea bajimus ovddasvástádus gielladoaimbajuid oktiiveiveheamis ja ovddasvástádusjuogus.

Ráđđehusa sámegielaid doaimbaplána 2009-2013 áigodahkii sisttisoallá olu buriid doaimbajuid ja lea leamaš ávkkálaš reaidu barggus nannet ja ovddidit sámegiela. Sámediggi oaidná dattetge dárbbu eambo ollislaš giellapolitiikkii mii fáttmasta olles servodaga. Doaimbaplána barggu olis lea Sámediggi ovttasbargan muhtun departemeanttaiguin. Dat iešguđetge departemeanttat fertetit háhkat stuorát gelbbolašvuođa sámi diliid ja sámegiela birra. Nu go dili lea dál, de eai nagot guovddáš eiseválddit hábmet ollislaš giellapolitiikka sámegiela hárrái. Lea dehálaš ahte dat iešguđetge departemeanttat álget guoddit eambo ovddasvástádusa ja ožžot čielgaset rolla sámegiela barggu dáfus. Jus ráđđehusa sámegielaid doaimbaplána galgá čuovvoluvvot, de ferte Sámediggediedáhus sámegielaid birra biddjot vuodđun.

Gielladoaimmat buoret ovttahttinbarggus lea sámi ášahusain guovddáš rolla. Jus galgá ráhkadit buriid ovdánavejolašvuođaid dain iešguđetge giellaguovlluin, de dárbbáša Sámediggi ášahusaid main leat čielga ovddasvástádusdoaimmat. Ovddasvástádusa formálalaš juohkin ferte mielddisbuktit ahte ášahusat ožžot buriid rámmaeavttuid nu ahte dain lea vejolašvuohta hukset bajás iežaset kapasitehta ja gelbbolašvuođa váldit badjelasaset dán ovddasvástádusa. Ášahusain ferte leat dárbbášlaš váldi gozihit ahte giellabarggu organiseren guovllus addá nu buriid bohtosiid go sáhtá.

Mihttut:

- Sámedikkis lea bajimus ovddasvástádus sámegiela doaimbajuid ovddasvástádusjuogus ja oktiiveivehanbarggus

Oassemihttut:

- Lea čielga ovddasvástádusjuohku sámegiela barggus dain iešguđetge giellaguovlluin

Strategiija:

- Ovttasbargat suohkaniiguin, sámi ášahusaiguin ja organisašuvnnaiguin juohkit ovddasvástádusa das movt ovttahttit ja oktiiveivehit gielladoaimmaid dain iešguđetge giellaguovlluin

Govva das movt sámegiela dili lea

Buorre giellapolitiikka ferte váldit vuoddu dain iešguđetge diliin main giella lea, ja dán ii sáhte dahkat almmá buriid duogášdieđuid ja kártemiid haga. Daid iešguđetge gielladiliid áigges áigái kárten sáhtá ge leat ávkkálaš reaidu. Gielladoaimmaid dáfus lea maid dehálaš ahte leat ortnegat mat addet gova áigges áigái das movt sámegiella geavahuvvo iešguđetge guovlluin. Dál gávdno dušše statistihkalaš govva das movt oahpahušgiella válljejuvvo skuvllain. Seammalágan registreren ovdamearkka dihte das galle sámegiela leat bálvalusášahusain ja man muddui sámegiella geavahuvvo áššemeannudeamis, livččii maid ávkkálaš.

Lea maid dárbu dutkat eambbo dán suorggi. Dan oktavuodas leat Sámi allaskuvla ja Sámi statistihka analysajoavku guovddáš ovddasteaddjit dan lagasvuoda geažil mii sis lea sámi giellabirrasiidna. Sámegeielaid servodatdili fágalaš analysas Norggas sáhtta leat ávkkálaš geavahit UNESCO vuogi analyseret gielladiliid. Organisašuvdna lea ráhkadan reaiddu mainna sáhtta árvvoštallat man gievra dahje hearke dihto giella lea. Dáinna reaidduin sáhtta differensieret daid iešguđetge sámegeielaid, ja sáhtta maid veahkkinn árvvoštallat erohusaid das man nanus giella lea iešguđetge geográfalaš guovlluin.

Mihttu:

- Buorre giellapláneren mii váldá vuodu buriin, áigges áigái kártemiin ja fágalaš analysain

Strategiija:

- Bargat dan ala ahte Sámi statistihka analysajoavku oazžu resurssaid jeavddalaččat kártet ja analyseret sámegeiela dili ja ovdáneami Norggas

Sámegeielaid bearráigeahččo- ja váiddaorgána

Sámelága giellanjuolggadusat galget sihkkarastit ahte ovttaskas olbmo lágas nannejuvvon vuoigatvuohta geavahit sámegeiela go deaivvada almmolašvuodain, devdojuvvo. Vásáhusat čájehit ahte vaikko gávdnojit dát njuolggadusat, de ovttaskas olbmot vásihit njuolggadusrihkumiid, ja ahte sin oktagaslaš vuoigatvuođat eai doahttaluvvo. Odne lea fylkkamánni váiddaorgána sámelága giellanjuolggadusaid dáfus jus váidda guoská suohkanlaš dahje fylkkasuohkanlaš orgánaide. Dát lea dakkár ámmát mii ii leat doaibman nu go lei jurddašuvvon. Fylkkamánni ii oaččo báljo ovttage váidaga, seammás go medias dávjá bohtá ovdan ahte ovttaskas olbmuid vuoigatvuođat eai leat devdojuvvon. Orro leame váttis ovttaskas olbmuid diehtit geainna galget váldit oktavuoda jus áigot váidit, ja fylkkamánniid bealis biddjojit beare unnán resurssat čuovvut dán váiddaortnega. Dasa lassin ii leat fylkkamánniin makkárge bearráigeahččodoaibma giellanjuolggadusaid hárrái. Sámelága giellanjuolggadusaid rihkkun ii mielddisbuvtte makkárge váikkhusaid dasa gii rihkku njuolggadusaid. Dát lea mielddisbuktán sávakeahtes dábiid mat dagahit ahte ovttaskas olbmuid vuoigatvuođat eai devdojuvvo. Dilli lea hui vahát giela sajádahkii servodagas, ja sáhtta áiggi vuollái dagahit ahte bohtosat mat leat olahuvvon lága bokte, njeidojuvvojit.

Sámediggi dáhttu ahte ovttaskas olbmo vuoigatvuohta geavahit sámegeiela galgá sihkkarastojuvvot ja oaidná dárbbu dárkkistit sihke váiddaortnega ja árvvoštallat dárbbu bearráigeahččoortnegii. Jus galgá sáhttit fuolahit ovttaskas olbmo vuoigatvuođa geavahit sámegeiela, de lea dárbu oinnolaš váiddaorgánii, ja bearráigeahččoorgánii mii bearráigeahččá almmolaš etáhtaid. Sámediggi oaidná ahte seamma orgána sáhtta fuolahit goappašat rollaid, ja evttoha ahte ášahuvvo bearráigeahččo- ja váiddaorgána sámelága giellanjuolggadusaid ektui. Dákkár orgána mandáhta hábmedettiin galgá Sámedikkis leat guovddáš rolla ja galgá buktit evttohusaid movt váidda- ja bearráigeahččodoaibma galgá hálldašuvvot.

Bearráigeahččo- ja váiddaorgána ferte leat oidnosis nu ahte ovttaskas olmmoš diehtá geainna galgá váldit oktavuoda, ja ahte orgána bearráigeahččá almmolaš ášahusaid. Sámediggediedáhusas oahpahusa ja oahpu birra digaštallojuvvo dárbu čielggadit Sámedikki rolla sámi mánáid ja nuoraid oahppovuoigatvuođa áittardeaddjin, ja Sámedikki rolla bearráigeahččoorgánan sámi oahpahasássiid dáfus. Livččii lunddolaš geahčadit dán guokte proseassa oktilaččat.

Mihttu:

- Aktiivvalaš bearráigeahččo- ja váiddaorgána sámelága giellanjuolggadusaid dáfus

Strategiija:

- Ráhkadit mandáhta sámelága giellanjuolggadusaid bearráigeahččo- ja váiddaorgánii

Ángiruššansuorgi 2: Sámegiela rámmaeavttut

Jus galgá sihkkarastit sámegiela boahhteáiggi, de leat mánggat rámmaeavttut mat fertejit leat sajis. Buriid mihttomeriid sámegiela hárrái ii sáhte olahit jus eai leat doarvái ekonomalaš ja olmmošlaš návccat. Eavttut nu go giellafágalaš ovdáneapmi, giellabarggu organiseren ja rámmat fertejit maid leat sajis jus galgá sihkkarastit buori giellaovdáneami.

Sámegiela nannema ja ovddideami barggus lea dehálaš earuhit ovttaskas olbmo vuoigatvuoda geavahit sámegiela, ja daid iešguđetge dárbbuid mat sámegielain leat jus galget ovdánit viidáseappot. Lea govttolaš geahčadit oktagaslaš giellavuoigatvuodaid almmolaš bálvalusfálu ektui, ja sámegiela ovdáneapmi ges ferte vuodđduvvot daidda dárbbuide mat gielas leat dain iešguđetge giellaguovlluin.

Sámelága giellanjuolggadusat ja hálddašanmodeallat

Sámedikki vuolggasadji lea vuoigatvuolta mii buot sámegielagiin lea geavahit iežaset giela. Juohke sámegielagis galgá leat vuoigatvuolta geavahit sámegiela go deaivvada almmolašvuodain beroškeahhtá gos orru. Odne lea dušše dan álbmogis mii orru suohkaniin mat leat mielde sámegiela hálddašanguovllus main lea dát vuoigatvuolta, danne go sámelága giellanjuolggadusat gustojit dušše dáidda suohkaniidda. Danne lea dárbu ođasmahtit sámelága giellanjuolggadusaid, nu ahte fátmastit olles riikka.

Almmolaš hálddašeapmi lea stáhtalaš ovddasvástádus mii lea nannejuvvon gustovaš lágain. Go sámeláhka cealká ahte sámegiella ja dárogiella leat dásseárvosaš gielat, de berrejit buot sámegielagiin leat seammalágan vuoigatvuodát geavahit sámegiela go dárogielagiin lea dárogiela dáfus. ILO-konvenšuvdna nr. 169 nanne ovttaskas olbmo vuoigatvuoda oahppat ja geavahit iežas giela. Norga lea ratifiseren dán konvenšuvnna, ja nappo lea ge geatnegahtton láchit almmolaš bálvalusaid sámegillii suohkanlaš, fylkkasuohkanlaš ja eará almmolaš hálddašeamis. Dálá njuolggadusaid ođasmahttin mearkašivččii ahte sámelága giellanjuolggadusat gustogohtet miehtá riikka, eai ge ráddjejuvvo ovttaskas guovlluide. Dákkár rievdadus mielddisbuvttášii maiddá váikkuhusaid dálá hálddašanguvlui.

Sámediggi diehtá ahte Ráđđehus dál lea bargame geahčadit sámelága giellanjuolggadusaid ja árvvoštallá boahttevaš hálddašanmodeallaid. Sámediggi oaidná ahte dákkár árvvoštallan lea dárbbalaš danne go gielladilli ja ássanminsttar leat rievdan, ja go ođđa suohkanat leat váldon mielde hálddašanguvlui. Boahttevaš hálddašanmodealla ferte váldit daid iešguđetlágan gielladiliid vuhtii jus galgá sáhttit sealluhit ja ovddidit giela daid dárbbuid mielde mat dain iešguđetge giellaguovlluin leat.

Okta váikkuhus das go sámelága giellanjuolggadusat rievdaduvvojit gustot miehtá riikka, lea ahte šaddá dárbu ráhkadit differensierejuvvon njuolggadusaid. Sámediggi oaidná ahte sáhtá šaddat hástaleaddjin muhtun suohkaniidda Norggas bálvalit iežas sámegielat álbmoga sámegillii. Danne lea dárbu ođđa hálddašanmodellii mii boahhtá dálá sámegiela hálddašanguovllu sadjái. Go mii dán oktavuodas hupmat hálddašanmodealla birra, de guoská dát almmolaš bálvalusaid sámegillii maid Sámediggi oaidná almmolaš ovddasvástádussan. Sámediggi jurddaša guovttesuorat hálddašanmodealla. Lea govttolaš ahte dat suohkanat mat odne leat mielde sámegiela hálddašanguovllus, galget čuovvut ovttá láchkamearrádusa. Dát suohkanat galget leat giellaresursasuohkanat gos sámegielat álbmogis lea viiddiduvvon vuoigatvuolta sámástit ja oazžut bálvalusaid sámegillii. Eará suohkanat galget maid čuovvut sámelága giellanjuolggadusaid, muhto daidda ii galgga leat seamma viiddis láchkamearrádus. Muhtun áibbas guovddáš giellavuoigatvuodát fertejit guoskat olles riikii. Dát leat ovdaskuvlamánáid giellavuoigatvuodát, vuoigatvuolta oazžut oahpahusa sámegielas ja sámegillii, vuoigatvuolta oazžut dearvvašvuoda- ja sosiálabálvalusaid sámegillii, vuoigatvuolta gozihit riektesihkarvuoda iežas gillii ja vuoigatvuolta oazžut girkolaš bálvalusaid sámegillii. Dákkár guovttesuorat modealla mielddisbuktá dárbbu lasi ekonomalaš resurssaide ja danne lea ge dárbbalaš ahte sihke giellaresursasuohkanat ja eará suohkanat sihkkarastojuvvojit rámmajuolludusaid sámegielat bálvalusaid stáhtabušeahta bokte.

Sámediggi oaidná giellaresursasuohkaniid dehálaš ovttasbargoguoibmin barggus nannet sámegeiela báikkálaččat. Sámediggi lea vuolláičállán ovttasbargošiehtadusaid buot suohkaniiguin mat leat mielde hálddašanguovllus, guovttegielatvuodadoarjagiid geavaheami birra. Sámediggi oaidná dárbbu ahte suohkanat barget aktiivvalaččat nannet ja ovddidit sámegeiela suohkaniin. Guovttegielatvuodadoarjja maid Sámediggi hálddaša, galgá geavahuvvot ovddidandoarjjan giellaresursasuohkaniidda. Ovttasbargošiehtadusaid bokte giellaresursasuohkaniiguin galgá Sámediggi ja ovttaskas suohkan oažžut vejolašvuoda álggahit doaibmajuiid dan gielladili vuodul mii ovttaskas suohkanis lea. Lea Sámedikki mihttu ahte eambo suohkanat gos lea sámi álbmot šaddet giellaresursasuohkanin.

Mihttu:

- Sámegeiela álbmogis lea duohta vejolašvuota geavahit sámegeiela go deaivvada almmolaš hálddašemiin

Oassemihtut:

- Sámelága giellanjuolggadusat galget gustot miehtá riikka
- Sámi giellaresursasuohkanat barget aktiivvalaččat ovddidit sámegeiela

Strategiijat:

- Oassálastit aktiivvalaččat Sámi giellanjuolggadusaid ođasmahttinbarggus
- Sihkkarastit buriid rámmaeavttuid giellaresursasuohkaniidda

Ekonomalaš rámmat

Lea hástalus Sámediggái, suohkaniidda, giellaguovddážiidda, skuvllaide ja eará ásaheami mat barget sámegeielain go váilot doarvái ekonomalaš návccat. Sámediggi oaidni ahte sámegeiela ferte dál vuoruhuvvot eambo buot servodatsurggiin. Dát lea áibbas mearrideaddji jus gielas galget leat buorit ovdánanvejolašvuodát. Dálá rámmajuolludeamet eai leat doarvái buorit, ja Sámediggi oaidná dárbbu eambo vuoruhit sámegeiela fálddagaid servodagas, sihke fágaolbmuid rekrutterema ja oahpaheami dáfus ja sámegeiela fálddagaid hábmema dáfus.

Jus sirdá válddi ja ovddasvástádusa ovddidit sámegeiela Sámediggái, de bohciida dárbbu eambo rámmajuolludeamiide Sámediggái.

Sámediggi disponere 2012:s 65 miljovna ruvno sámegeilli. Dáin leat 53 miljovna njuolggá doarjagat suohkaniidda, fylkkasuohkaniidda ja sámi giellaguovddážiidda. Loahppa 12 miljovna leat várrejuvvo iešguđetge prošeavttaide maid Sámediggi álggaha, ja ohccivudot ortnegiidda. Sámediggi oažžu jahkásaččat ohcamiid sullii duppalit dán supmi ovddas. Bohtet ohcamat olu buriid prošeavttaide, muhto go leat olu ohccit, de ferte čavga vuoruhit. Sámediggi addá maid doarjagiid sámi čáppagirjjálašvuoda almmuheapmái, oahpponeavvobuvttadeapmái ja eará gilli goski doaimmaide. Maiddái dáidda doarjjaortnegiidda bohtet hirbmat olu ohcamat, ja fertejit čavga vuoruhuvvot.

Suohkanat ja fylkkasuohkanat mat leat sámegeiela hálddašanguovllus mielde leat jahkásaččat ožžon sullii 45 miljovna ruvno guovttegielatvuodadoarjaga. Dát leat ruđat mat juolluduvvojit suohkaniidda ja fylkkasuohkaniidda sihkkarastin dihte guovttegielat bálvalusaid. Dát leat rámmajuolludeamet maid Sámediggi jahkásaččat oažžu stáhtas. Guovttegielatvuodadoarjja ii leat lassánan oppalaš haddegoargnuma mielde servodagas. Sámediggi oažžu jahkásaččat raporttaid ja bušeahtadárbbu suohkaniin ja fylkkasuohkaniin. Erenoamážit suohkanat dieđihit dárbbu lassit doarjagiid. Sámedikki evttohus ahte sámelága giellanjuolggadusat galget gustot miehtá riikka, bohtet mielddisbuktit váikkuhusaid suohkaniidda mat leat mielde hálddašanguovllus, ja suohkaniid ja fylkkasuohkaniid guovttegielatvuodadoarjagiid. Sámediggi oavvilda ahte rámmajuolludeamet sámegeiela

bálvalusaide fertejit mannat njuolga stáhtas suohkaniidda ja fylkkasuohkaniidda. Duohta goluid kárten guovttegielat bálvalusfálu oktavuodas ferte leat vuodđun go mearrida rámmajuolludemiid.

Sámediggi oaidná dárbbaslažžan ahte sámegiella nannejuvvo ja ovddiduvvo giellaresursasuohkaniin. Sámediggi áigu nannet sámegiela dáin suohkaniin giellaovddidanruđaid bokte. Dát dahkkojuvvo guhkesáiggi ovttasbargošiehtadusaid bokte suohkaniiguin gos mihtut biddjojit giela dárbbuid mielde ovttaskas suohkanis. Fertejit álggahuvvot doaibmabijut suohkana álbmoga hárrái ja mat nannejit sámegiela geavaheami, mat lasihit giellageavaheddjiid logu ja čálmustahttet sámegiela servodagas. Juolludeamit maid odne oazžut stáhtas dušše fal guovttegielat bálvalusfállui, galget mannat sámegiela ovddideapmái ja doaibmabijuide mat ovddidit giellaovdáneami giellaresursasuohkaniin.

Sámi giellaguovddážit barget buori barggu lagasbirrasiin ja mielddisbuktet olu doaimmaid giellakurssaid bokte ja sámegiela arenan. Sámi giellaguovddážit dieđihit jahkásaš raporttaid ja bušeahhtadárbbuid bokte ahte lea stuora dárbu eambo doaimmabijuide mat nannejit sámegiela. Giellaguovddážit čujuhit maiddái dasa ahte lea unnán ekonomalaš einnostus. Einnostahti ekonomiija lea eaktun giellaguovddážiid doaimmas. Giellaguovddážiid ekonomalaš dilli ferte nannejuvvot dovdomassii jus galgá buoridit sin vejolašvuoda ráhkadit guhkesáiggi plánaid báikkálaš servodaga dárbbuid mielde. Dát čujuhuvvo maid sámi giellaguovddážiid evalueremis. Sámediggi lea gearggus geahčadit maid mii sáhttit dahkat buoridan dihte giellaguovddážiid ekonomalaš dili, muhto oaivildit ahte maiddái earát, nu go suohkanat, fylkkasuohkanat ja guovddáš eiseválddit, fertejit váldit stuorát ovddasvástádusa sihkkarastit giellaguovddážiid ekonomiija.

Sámediggi dárbbasa buriid ja aktiivvalaš ovttasbargoguimmiid sámegiela nannema ja ovddideami barggus dain iešguđetge giellaguovlluin, nu go ovdamearkka dihte sámi giellaguovddážiid, mat dahket hui buori barggu lagasbirrasiin. Muhto eai buot guovlluin gos sápmelaččat orrot leat ásašuvvon giellaguovddážit. Sámediggi oaidná maid dehálažžan ovttasbargat eará sámi ásašusaiguin ja nannet daid nu ahte álggahuvvojit doaibmabijut mat nannejit sámegiela miehtá Sámi. Lea dehálaš ahte sámi ásašusaid giellagelbbolašvuolta nannejuvvo ja ahte šaddet nanu sámegielat fágabirrasat mángga guovllus. Dát bohciidahtášii lassii doaimmaid ja buoret čálmustahttima sámegiela hárrái. Go vuoridit ahte sámi ásašusat galget váldit stuorát ovddasvástádusa sámegiela ovddideamis, de ferte maid váldit vuhtii ahte sámegielas váilot sánit ja tearpmat olu odđa servodatsurggiin. Gáibiduvvo ahte fágabargit fertejit oazžut resurssaid mat addet sidjiide vejolašvuoda bargat gielain. Lea dehálaš ahte sámi ásašusain leat rámmaeavttut mat dahket ahte sii sáhttet fuolahit dán ovddasvástádusa dohkálaš vugiin. Sámediggi lea gearggus váldit dán ovddasvástádusa, muhto gáibida maiddái ahte guovddáš eiseválddit váldet ovddasvástádusa dás.

Leat álggahuvvon olu buorit fáldaldagat ja doaibmabijut iešguđetge ovddasteddjiid bealis mat dál barget prošeavttaid vuodul. Dát leat doaibmabijut mat leat buktán buriid bohtosiid ja maidda ferte sihkkarastit bistevas ruhtadeami. Mii namuhit dás muhtun ovdamearkkaid.

Rávisolbmuidoahpahusprográmma Sámi allaskuvllas lea addán olu rávisolbmuide vejolašvuoda oahppat giela. Dát prošeakta ferte jotkojuvvo fásta ruhtademiin nu ahte ain eanebut ožžot vejolašvuoda oahppat sámegiela. Lullisámi giellabeassi lea prošeakta maid Nordlándda fylkkamánni ja Sámeskuvlastivra Ruotas leat álggahan. Giellabeasit ja giellalávvgut leat leamaš beaktilis doaibmabijut giellaoahpaha nannemis. Sámediggedieđáhusas oahpaha ja oahpu birra namuhuvvo maid dehálašvuolta oazžut fásta ruhtadeami giellalávvguide. Vásáhusat lullisámi guovllus čájehit ahte mánát ja nuorat ohppet sámegiela mihá jođáneappot go oassálastet dákkár giellabesiin. Leat olu vejolašvuodát, erenoamážit rádjeguovlluin, ávkástallat oahpaheaddjiresurssaiguin Ruotas ja Suomas, ja oktiiveivehit giellabeassečoagganemiid. Dát berre leat fásta fáldaldat ja gáibida ekonomalaš resurssaid.

Ulbmil:

- Sámegielas leat buorit ekonomalaš rámmaeavttut

Oasseulbmilat:

- Lassi rámmajuolludeamit stáhtas sámegiela ovddideapmái
- Rámmajuolludeamit sámegiela bálvalusaide njuolga stáhtas suohkaniidda ja fylkkasuohkaniidda

Strategiijat:

- Ásahit sámii almmolaš lávdegotti mii čielggada lágaid, válldi, rámmaeavttuid ja ovddasvástádusjuogu sámegiela dáfus
- Bearráigeahččat ahte suohkaniid ja fylkkasuohkaniid golut guovttegielat bálvalusaide kártejuvvojit
- Láhčit dili dasa ahte lihkestuvvan gielladoaimmabijut bohtet fásta doibmii

Olmmošlaš návccat

Váilevaš giellagelbbolašvuohta lea stuora hástalus buot servodatsurggiin. Erenoamážit oahpahussuorggis, dearvvašvuođasuorggis, riektesuorggis ja girkus lea dát leamaš okta dain stuorámus hástalusain sámegiela ovddidanbarggus. Mánja suohkana hálddašanguovllus leat rahčan deavdit iežaset geatnegasvuođaid sámelága giellanjuolggadusaid hárrái danne go váilot olmmošlaš návccat. Go sámelága giellanjuolggadusat ođasmahttojuvvojit, maid Sámediggi evttoha gustogoahhtit miehtá riikka, de bohtá dovdot bures ahte váilot sámegiela fágabarggus. Ollislaš vuoruheapmi rekrutteret sámegiela bargiid ja fállat sámegiela oahpaha studeanttaide ja fágabargguside šaddá áibbas dárbbaslaš jus galgá nákcet gokčat bohttevaš dárbbuid servodagas. Okta siva das go sámegiella ii geavahuvvo hálddašeamis, lea ahte sámegiela bargiid váilu sámii fágaterminologiija ja hárráneapmi geavahit sámegiela iežaset barggus. Dát mearkkaša ahte oahpahasáhusat fertejit maid guoddit ovddasvástádusa das mii guoská sámegiela studeanttaid oahpaheapmái. Studeanttat fertejit oazžut vejolašvuođa oahppat sámegiela fágaterminologiija nu ahte sáhttet geavahišgoahhtit sámegiela iežaset barggus maŋjel go gerget oahpuin.

Dárba sámegiela gelbbolašvuhtii lea stuoris ii dušše almmolaš ja suohkanlaš bálvalusaid dáfus, muhto maiddá sosiála ja kultuvrralaš fáldagaid dáfus mat leat servodagas. Media, girjjálašvuohta ja gulahallan leat suorggit gos gáibiduvvo sámegiela gelbbolašvuohta jus galgá sáhttit ovdánahttit sámegiela fáldagaid. Lea erenoamáš dehálaš mánáid giellaovdáneapmái ahte gávdnojit sámegiela fáldagat media, girjjálašvuođa ja kultuvrra dáfus. Lea dárbbaslaš ahte sámegiela rekrutterejuvvojit iešguđetlágan virggiide, vai giellagelbbolašvuohta sihkarastojuvvo daidda iešguđetge servodatsurggiide. Butenschøn-lávdegotti čielggadeapmi deattuha maid dehálašvuođa ovddidit sámegiela dutkangiellan, ja cealká ahte dutkanásahusat fertejit dovdat ovddasvástádusa ráhkadit sámegiela kursafáldagaid buot dásiide. Sámediggi doarju maid lávdegotti oainnu ahte sámegiela dutkan ferte leat vuodus go galgá ovddidit sámegiela fágagiela, ja ahte fágagiella lea mielde sámegiela huksemis dievaslaš, ja nu maiddá servodatguoddi, giellan.

Mihttu:

- Sámgiel gelbbolašvuohta buot servodatsurggiin

Strategiijat:

- Bargat buoridit sámegiela bargiid rekrutterema
- Bargat ovddidit sámegiela fágagiellan
- Bargat buoridit oahpaha sámegiela ja sámegilli dutkama ja alit oahpaha dáfus

Giellafágalaš ovdáneapmi

Ovddidit tearpmaid ja giellateknologalaš reaidduid leat dehálaš rámmaeavttut sámegillii. Giellafágalaš ovdáneapmi ferte čuovvut servodatovdáneami, ja lea dárbu ráhkadit dađistaga ođđa tearpmaid. Tearbmaráhkadeami buoremus vuodđu lea go ođđa sániid ráhkadeapmi vuolgá iešgudetge fágasurggiid dárbbuin ja sávaldagain, ovdamearkka dihte go mekanihkkafágalaš ja giellafágalaš máhttu časkojuvvo oktii tearbmaráhkadanbarggus. Lea áibbas dárbbaslaš ráhkadit tearpmaid buot servodatsurggiin jus giela galgá sáhttit geavahit dain iešgudetge fágasurggiin. Váilevaš tearpmat mielddisbuktet stuora hástalusaid odne. Dát lea erenoamáš duodálaš lulli- ja julevsámegiela. Lea dehálaš čohkket árbevirolaš sániid ja dadjanvugiid ja báikenamaid danne go dát sisttisdoallet árbevirolaš máhtu mas ferte váldit vára.

Giellateknologalaš čovdosat leat ávkkálaččat ja buorit veahkkeneavvut sihke giela geavaheapmái ja oahppamii. Buorit giellateknologalaš reaidduid leat dehálaččat sámegiela nannemis ja ovddideamis. Mánát ja nuorat geavahit ođđa teknologija hui aktiivvalaččat ja lea stuora viidodat sihke digitála reaidduid ja prográmmagálvvu dáfus. Dát váikkuha mánáid giellageavaheami, danne lea dehálaš ahte dát maid gávdnojit sámegillii. Dát guoská sihke prográmmaide, spealuide ja sullasáččaide, ja mátketelefovnnaide, dihtoriidda, muhto maiddá buriid digitála deaivvadanbáikkiide gos gulahallan sáhtta leat sámegillii. Buorit sosiála neahttabáikkid gos gulahallan sáhtta leat sámegillii, sáhttet leat dehálaš giellaarenat erenoamážit mánáide ja nuoraide geat orrot dakkár báikkiin gos muđui leat unnán arenat gos sáhtta sámástit.

Sámi bustávat iešgudetge diehtobásain bohciidahttet hástalusaid earret eará sámi báikenamaid registreremiin. Lea dárbu ovddidit teknologija sihke diehtobásaid, GPS, applikašuvnnaid ja eará dakkáriid oktavuodas vai šaddá álkit geavahit sámegiela bustávid doppe.

Ollislaš giellapolitiikka mielddisbuktá maiddá buori rádjerasttildeaddji ovttasbarggu. Oktasaš tearbmaráhkadeapmi ja normeren lea dehálaš go galgá sihkkarastit oktasaš vuodu sámegillii. Livččii hui vahát jus sámegiela rievddaše iešgudetge guvlui, dat sáhtta dagahit gulahallanválttisvuodáid riikkarájiid rastá. Sámediggi lea olu jagiid addán doarjagiid tearbmaprošeavttaide ja árbevirolaš sániid ja báikenamaid čohkkemii. Mii leat maiddá siskkáldasat bargan sámi tearbmaovddidemiin, ja mis lea olu jagiid leamaš sierra joavku mii bargá báikenamaiguin ja tearpmaiguin. Dát lea mielddisbuktán ahte mii leat ožžon oalle viiddis sámegiela terminologija. Ovdal go dát sáhttet geavahuvvot ovdamearkka dihte oahppogirjiin, de dat fertejit sihkkarastojuvvot kvalitehta dáfus. Sámediggi vuoruha Davviriikkalaš ovttasbarggu vai tearpmaid sáhtta geavahit riikkarájiid rastá. Mihttu lea ahte tearbmaráhkadeapmi, kvalitehtasihkkarastin ja normeren ferte dahkkojuvvo Davviriikkalaš ovttasbarggus mas lea sihke fága- ja giellagelbbolašvuohta.

Mihtut:

- Buorit giellateknologalaš čovdosat sámegiela dáfus
- Sámegiel terminologija buot servodatsurggiin
- Sámi báikenamat registrerejuvvojit ja čalmmustahttojuvvojit
- Árbevirolaš sánit ja dadjanvuogit leat dokumenterejuvvo ja almmuhuvvo

Oassemihtut:

- Teknologalaš čovdosat mat leat heivehuvvo sámegiela bustávide

Strategiijat:

- Bargat dan ala ahte gávdno buorre sámegiela tearbma- ja sátnediehtobása, giellafágalaš ja giellateknologalaš birraiid ovttasbarggu bokte

- Bargat dan ala ahte ođđa teknologiija ja digitála reaidut leat heivehuvvon ja ráhkaduvvon maiddá sámegillii
- Nannet sámegiel tearbmaráhkadanbarggu
- Garraseappot bargat čohkket árbevirolaš máhtu ja sámi báikenamaid

Ángiruššansuorgi 3: Giellageavaheaddjit

Okta Sámedikki mihtuin lea lasihit sámegiel geavaheddjiid logu. Olu geavaheaddjit ii leat iešalddis mihkkege sihkarvuodaid das ahte giella ovdána ja ceavzá, muhto geavaheddjiid *abkečoačkádus* gal lea dehálaš. Jus leat valjit vuoras giellageavaheaddjit, de dat ii dárbbas mearkkašit ahte sámegiel geavaheddjiid lohku lassána. Barggus lasihit giellageavaheddjiid logu leat golbma ášši dehálaččat; sirdin buolvvaid gaska, sámegielat mánáidgárddit ja buorre giellaoahpahus.

Giellasirdin ruovttus

Sámedikki ulbmil lea lasihit giellageavaheddjiid logu nannen ja ovddidan dihte giela. Giellageavaheaddjit dat hábmejit servodaga dárbbuid. Dát bohtá leat dehálaš maiddá boahnteáiggis. Hástalus lea oažžut ovttaskas olbmo välljet sámegiela. Ii Sámediggi ii ge eará almmolaš ášahus sáhte stivret ovttaskas olbmo priváhta giellageavaheami. Nu galgá ge dieđusge leat. Vaikko almmolašvuohta ii sáhte stivret ovttaskas olbmo välljejuumiid, de lea dehálaš lámčit diliid nu ahte priváhta giellaválljemat leat dakkár välljemat main leat duohta molssaeavttut. Ferte gávdnot dakkár vuogádat gos sámegiela sirdin mánáide vuosttašgiellan lea oadjebas välljejupmi. Sámegiella ferte leat dakkár giella maid servodat atná árvvus; sámegiel máhttu ferte adnojuvvot dehálaš gelbbolašvuohtan servodagas. Dát lea danne go dat giella maid vällje priváhta beaivválašgiellan ruovttus šaddá giela boahnteáiggi deháleamos fáktor. Giela eahpeformálalaš sirdin buolvvaid gaskkas lea deháleamos dáhkádus ealli sámegillii.

Seamma ládje go lea ovttaskas olbmo duohken välljet beaivválašgiela ruovttus, de lea ovttaskas olbmo ovddasvástádus geavahit sámegiela iešguđetge oktavuodain. Lea juohke ovttá ovddasvástádus seailluhit, ovddidit ja sirdit giela boahnte buvvi. Lea dehálaš ahte buohkat váldet ovddasvástádusa ja geavahit sámegiela buot oktavuodain. Lea maid dárbbaslaš ahte sii geat máhttet giela bures, mannet ovdagovvan ja leat dihtomielaččat sámegiela geavaheami dáfus buot oktavuodain. Leat dakkár ovdagovat geat movttiidahttet ja hásttuhit geavahit giela, ja seammás buoridit oktasá dihtomielašvuođa giellageavaheami birra.

Mihttu:

- Sámegiella sirdojuvvo buolvvas buvvi ruovttuin

Strategiijat:

- Movttiidahttit váhnemiid välljet sámegiela ruovttugiellan.
- Bargat dan ala ahte sámegiela välljen ruovttugiellan vásihuvvo ávkkálaš ja árvvolaš välljejupmi.

Giellasirdin olggobealde ruovttu

Sámegielat mánáidgárddit ja buorre giellaoahpamus skuvllas leat dehálaš gaskaoamit go galgá doarjut sámegielat mánáid giellaovdáneami. Sámegiella mánáidgárddiin ja skuvllain giedáhallojuvvo guovtti eará sámegiediedáhusas, ja danne eat áiggo dás čiekŋudit dáid servodatásahusaid rollii. Sámegiela dáfus mánáidgárddiin ja skuvllain áigut goitge deattuhit dehálašvuoda das ahte dat mánát geain lea sámegiella ruovttugiellan, besset ovdánahttit gielaset viidáset mánáidgárddi ja skuvlla bokte. Mánáidgárddit ja skuvllat fertejit gávnnahtit metodaid mat sihkkarastet ahte dat duodai dahkkojuvvo. Dán sáhtta earret eará dahkat dan bokte ahte dihtomielalaččat válljet mánáidgárdemodeallaid ja oahpamusmodeallaid daidda iešgudetge sámegiela ohppiidoavkkuide. Čujuhuvvo Sámegiediedáhusii oahpamus ja oahpu birra gos dat ášši maiddái digaštallojuvvo.

Olu sámi bearrasiin odne ii leat sámegiella ruovttugiellan eai ge dat sáhte oahpahit sámegiela beaivválašgiellan mánáidasaset. Stuora oassin sis sávvet goitge ahte sin mánát galget oažžut sámegiela oahpamus. Diliin gos váhnemat ieža eai máhte sámegiela, šaddet mánáidgárddit ja skuvllat erenoamáš dehálaš giellagaskkusteadjit. Mii diehtit vásáhusaid vuodul Aotearoa/Ođđa Selánddas ahte mánáidgárddit leat leamaš dehálaččat dan buoremuddui lihkestuvvan maorigiela ealáskahttimis. Norggas oaidnit maid ahte suohkaniin olggobealde sámegiela hálddašanguovllu leat sámi mánáidgárddit mat rekrutterejit ohppiid váldit oahpu sámegiela ja sámegilli. Danne lea dehálaš nannet sámi mánáidgárddiid nu ahte dat sáhttet leat buorit giellaoahppanarenat mánáide. Jus galgá lasihit sámegiela logu, de lea dehálaš ahte maiddái olbmot geat eai leat sápmelaččat sáhttet válljet sámegiela oahpamus mánáidgárddis ja skuvllas.

Dakkár dilis go váhnemat eai huma sámegiela, gáibida giellaoahpamus erenoamáš doarjaga lagasbirrasis, ja lea hui mearrideaddji fáktor ahte gávdnojit arenat gos mánát ožžot giellamovttidahttima ja doarjaga giellaoahpamusas. Vásáhusat čájehit ahte sámegiela oahpamus nubbegiellan ii leat doarvái jus galgá joksat guovttegielatvuoda mihtu. Fertejit gávdnot giellaarenat olggobealde mánáidgárddi ja skuvlla sihkkarastin dihte doallelaš giellaoahpamusas.

Mihtut:

- Nanu oahpamusmodeallat sámegiela oahpamusas vuosttašgiellan
- Mánát geain lea sámegiella nubbegiellan leat doaibmi guovttegielagat
- Eambbosat geat eai leat sápmelaččat ožžot vejolašvuoda oahppat sámegiela

Strategiijat:

- Ovddidit nanu oahpamusmodeallaid sámegiela oahpamus vuosttaš- ja nubbegiellan
- Doarjut barggu oažžut eambo ja ođđa giellaarenaid

Sámi álgoahpamus rávisolbmuid

Dáruiduhttinpolitihka geažil leat olu rávisolbmot geat eai leat oahppan sámegiela. Sámegiela álgoahpamus rávisolbmuid lea dárbašlaš ja dehálaš sámegiela ovddideapmái. Vai rávisolbmot sáhttet váldit oasi sámegiela viidáset ovddideamis, de fertejit ieža máhttit giela. Sámi giellaiskkadeapmi 2012 čájeha ahte lea beroštupmi oahppat sámegiela. Beroštupmi lea stuoramus sin gaskkas geat lohket ahte sii juogo “ipmirdit dušše”, “máhttet veahás” dahje “máhttet sámegiela”. Sis muitala sullii bealli ahte sii háliidit oahppat eambo sámegiela. Sin gaskkas geat eai máhte veahásge sámegiela, lea beroštupmi veahás vuollelis, 40 % sis árvoštallet oahppat sámegiela áiggi vuollái. Jus mii galgat joksat

mihtu oážžut eambo sámegeiel geavaheddjiid ja buoret vejolašvuoda geavahit sámegeiela, de fertejit maiddá olbmot geat eai leat sápmelaččat oahppat sámegeiela.

Rávisolbmuid álgoohpahus ferte heivehuvvot eará ládje go mánáid ja nuoraid oahpahus. Dávjá lea rávisolbmuin bearaš ja bargu. Sámi giellaiskkadeapmi 2012 čájeha ahte badjel 30 % lohket ahte oahpahus ruovttubáikkis lea eaktu jus galget nákcet čadahit sámegeiel oahpahusa. Eará dehálaš eavttut mat fertejit leat sajis, lea vejolašvuolta váldit álgoohpahusa ja vuollegis gollodássi.

Sámediggi ruhtada viđa jagi sámegeiela rávisolbmuidoahpahusprográmma, man Sámi allaskuvla jođiha. Prošeakta čadahuvvo dainnalágin ahte Sámi allaskuvla ovttasbargá giellaguovddážiiguin fállat sámegeiel álgoohpahusa rávisolbmuide. Sámi allaskuvla lea ráhkadan oahppoplánaid maid kurssat čuvvot, ja lágida logaldalliid. Maŋnel kurssa sáhttet studeanttat váldit eksámena Sámi allaskuvllas. Sámi allaskuvla lea maiddá fágalaččat bagadallan giellaguovddáža bargiid. Prošeakta lea bohciidahtán mávssolaš vásáhusa, ja sáhtá lohkat ahte dat lea lihkestuvvan. Romssa universitehtas lea maid sullasaš ovttasbargu muhtun giellaguovddážiiguin. Daid buriid bohtosiid duogáš orro leame dat go álbmot beassá váldit sámegeiel kurssa ruovttubáikkis, seammás go sii leat studeanttat geat váldet eksámena allaskuvllas/universitehtas ja ožžot oahppočuoggáid dan ovddas. Go dán mállet rávisolbmuidoahpahus lea nu bures lihkestuvvan, de ferte dákkár ovttasbarguide sihkkarastit fásta ruhtadeami. Sámegeiela suddjema ja ovddideami barggus lea dehálaš ahte gávdnojit fásta ja einnotahtti fáldadagat gos rávisolbmot ožžot vejolašvuoda oahppat sámegeiela.

Oahppolihtut leat dehálaš rávisolbmuidoahpahusarenat. Dat leat juo mánggaid jagiid bargan giella- ja kulturoahpahusain. Sámediggi oaidná ahte dán bohtá ain leat dehálaš rolla sámi giela ja kultuvrra ovddideamis. Sin rolla lea erenoamáš dehálaš go galgá ráhkadit arenaid gos sámegeiella sáhtá geavahuvvot iešguđetge kursaoktavuođain. Sámediggi oaidná dárbbu nannet maiddá sin doaimma vai sáhtá bisuhit mánggabealat kursafáldadagaid ja giellaarenaid.

Mihtut:

- Heivehit sámegeiel álgoohpahusa rávisolbmuide doppe gos olbmot orrot
- Eanebut geat eai leat sápmelaččat ožžot vejolašvuoda oahppat sámegeiela

Strategiijat:

- Bargat dan ala ahte oahppoásahusaid ja giellaguovddážiid ovttasbargui sihkkarastojuvvojit buorit rámmaeavttut.
- Bargat dan ala ahte sámi oahppolihtuide sihkkarastojuvvojit buorit rámmaeavttut

Giellaguoddit

Giellaguddiin lea dehálaš rolla giellageavaheddjiid logu lasiheamis. Sámi giellaguddiin lea mávssolaš máhttu sámegeiela birra, mainna lea dárbu ávkástallat sámegeiela ovdánahttinbarggus. Olu vuorrasat máhttet njálmmálaš sámegeiela hui bures, sis lea stuora sátneriggodat ja leat doalahan sámi huksejumi gielas. Dat mii dábálaččat earuha giellaguoddi ja dakkára gi lea oahppan giela eambo formálalaš vuogiin skuvllas, lea ahte giellaguoddi gullá ja diehtá makkár sániid ja dadjanvugiid galgá geavahit dihto dilis. Jus galgá sihkkarastit giela boahhteáiggi, de lea dehálaš ahte nu oallugat go vejolaš ohppet giela sirdima bokte giellaguddiin. Giellaguoddit leat stuora resursa mii berre geavahuvvot mihá eambo, sihke oahpahusas, dutkamis ja nuoraid ja vuorasiid ovtastallamis.

Giellaguddiin árbevirolaš sámi ealáhusain nu go eanandoalus, boazodoalus, meahcásteamis ja guolásteamis lea dehálaš máhttu sámegiela, sámi árbevieruid ja árvvuid birra. Giella lea árbevirolaččat leamaš nanus vuodđoealáhusain, ja dat iešguđetge ealáhusat leat leamaš dehálaš sámegiela ja árbevirolaš máhttosirdima guoddit. Dán dáfus ii leat vuodđoealáhusaid giella dehálaš dušše sámi giellaovdáneapmái, muhto lea maiddái dehálaš árbevirolaš sámi árvvuid ja máhtu sirdimis. Dán oktavuodas lea hui mávssolaš ahte árbevirolaš sámi ealáhusaid rolla giellaoahppanarenan suddjejuvvojit ja ovddiduvvojit, nu ahte giella ja dehálaš árvvut seilot ja sáhttet dolvojuvvo viidáseappot boahhteáigái.

Mihttu:

- Giellaguoddit geavahuvvojit aktiivvalaččat sirdit giela sihke formálalaš ja eahpeformálalaš arenain.

Strategiijat:

- Giellaguoddit geavahuvvojit aktiivvalaš resursan giellaoahpahusas ja iešguđetge giellaarenain
- Bargat dan ala ahte skuvllat ja mánáidgárddit ovttasbargagohtet eambo árbevirolaš ealáhusaiguin giellasirdinarenaid dáfus.

Ángiruššansuorgi 4: Sámegiela geavaheapmi

Duohta vejolašvuodas geavahit sámegiela almmolaš ja priváhta oktavuodain lea erenoamáš dehálaš barggus lasihit sámegiela geavaheami. Odne eai leat doarvái olu sámegielat fáldadagat servodagas, ja giellageavaheaddjit vásihit ahte sin vejolašvuodas geavahit sámegiela ráddjejuvvo. Dát lea dakkár dilli masa Sámediggi ii berre duhtat. Lea dehálaš giela boahhteáigái ahte sámegiela geavaheapmi lassána dovdomassii buot servodatsurggiin.

Dihtomielalaš jurddašeapmi sámegiela geavaheami birra

Eanas sámegielat rávisolbmot leat guovtte- dahje mánggagielat. Dakkár giellabirrasis gos majoritehtagiela geavaheapmi álkit vuotá, lea dárbu nannet máhtu ja dihtomielalašvuodas giellaválljema birra. Lea mearrideaddji sámegiela boahhteáigái ahte guovttegielat vällje geavahit sámegiela nu olu diliin go vejolaš. Vai álkidahtášii giellaválljema, de lea maid hui mávssolaš ahte ovttagielat majoritehtagielat čájehit ipmárdusa guovttegielaga giellaválljemii. Jus giellaválljen álo vuolgá das ahte buohkat geat guldalit galget sáhttit ipmirdit, de gal vejolašvuodas geavahit sámegiela unnu sakka.

Sihkkarastin dihte sámegiela boahhteáiggi, ferte giella välljejuvvo ja geavahuvvo ruovttugiellan ja sirdojuvvo buolvvas bulvii. Lea maid dárbbášlaš ahte giella geavahuvvo mángga arenas servodagas. Dát gáibida buori servodatplánema, ja eambo barggu sihke almmolašvuodas ja priváhta ásašusain ja maiddái ovttaskas giellageavaheaddjis. Lea dárbu buoridit dihtomielalašvuodas das man dehálaš lea geavahit sámegiela mángga oktavuodas. Ovttaskas giellageavaheaddji, politihkkárat, ásašusat ja almmolaš hálddašeapmi fertejit *válljet* geavahit sámegiela.

Ovttaskas giellageavaheaddjis lea stuora ovddasvástádus, muhto Sámediggi áigu maid duvdi eambo ovddasvástádusa ásašusaide ja politihkkáriidda. Sámi ásašusat ja politihkkárat leat ovdagovat sámi servodagas ja sis lea stuora váikkuhanváldi. Sii fertejit buorebut dovdat ja diehtit iežaset ovddasvástádusa ja geavahit giela mihá eambo ja eambo oktavuodain, seammás go sis ferte leat eambo dihtomielalašvuodas gielladikšuma birra. Dát mearkkaša ahte maiddái Sámediggi ferte eambo deattuhit sámegiela geavaheami iežas beaivválaš doaimmas. Medias lea erenoamáš dehálaš rolla gielladábiid álggaheamis. Eambo dihtomielalašvuodas sámegiela geavaheami birra livččii mielde lokteme giela stáhtusa. Sámegiella ferte leat dakkár giella maid sihke ovttaskas olbmot ja ásašusat geavahit aktiivvalaččat. Dát sihke lasiha sámegiela geavaheami ja lokte giela stáhtusa ja árvvu.

Dán oktavuodas lea maid dehálaš deattuhit ahte sápmelaččat geat eai leat beassan oahppat sámegiela, fertejit rážastit váldit giela ruovttoluotta. Sámediggi háliida eambo fokusa das man dehálaš lea oahppat giela rávisolmmožin. Sámediggi ii sáhte stivret ovttaskas olbmuid priváhta giellageavaheami, muhto Sámediggi bargá dan ala ahte gávdnojit buorit vejolašvuodas giellaoahppamii ja buorit giellaarenat.

Mihttu:

- Sámegeiella geavahuvvo aktiivvalaččat buot servodatsurggiin

Oassemihhtu:

- Buorit guottut sámegiella geavaheapmái

Strategiijat:

- Ovttasráđiid ásahusaiguin ja organisašuvnnaiguin ovddidit eambo dihtomielalašvuoda das man dárbbalaš lea geavahit sámegiella sihke njálmmálaččat ja čálalaččat.
- Bargat dan ala ahte ásahusat ja organisašuvnnat buoridit iežaset sámi giella- ja kulturmáhtu.

Sámi giellaguovddážit

Sámi giellaguovddážiin lea hui dehálaš rolla sámegiella ovdánahttimis. Dat leat erenoamáš dehálaččat lagasbirrasii ja ovddidit olu doaimmaid iežaset guovlluin. Giellaguovddážit leat Sámedikki deháleamos ovttasbargoguimmiid searvvis dain iešguđetge giellaguovlluin. Giellaguovddážiid hástalus lea ahte váilot einnostahti rámmaeavttut. Giellaguovddážiid evalueren maid Norut Alta čadahii 2012 giđa, duodašta ahte lea dárbu lasi ekonomalaš ja olmmošlaš návccaide.

Sámediggi deattuha buoret ovddasvástádusjuogu ja oktiiheiveheami gielladoaimbajuid dáfus, ja oaidná dan oktavuodas ahte giellaguovddážit leat lunddolaš ovttasbargoguoimmit. Sámi giellaguovddážiin lea stuora potenciála viidáset ovddidit sámegiella.

Sámediggi lea ovdal čuvgen dárbbu lasihit čáppagirjjálašvuoda, oahpponeavvuid, giellateknologalaš reaiduid buvttadeami, ja oaidná lagas oktavuoda giellaguovddážiid huksemiin. Dát miellidibuktá dárbbu lagat ovttasbargui giellaguovddážiid ja oahpahusásahusaid gaskka. Lea maid dárbu lagat ovttasbargui giellaguovddážiid ja árbevirolaš ealáhusaid gaskka vai sáhtá ovddidit ja nannet árbevirolaš máhtu ja tearbmageavaheami. Sámediggi oaidná giellaguovddážiid lunddolaš ovddasteaddjin barggus ahte ásahit ođđa ja ovddidit viidáseappot daid giellaarenaid mat juo gávdnojit sámegiella dáfus. Dat materiála maid giellaguovddážit ráhkadit giellaoahpahusa váste, lea mávssolaš ja berre mihá eambo almmuhuvvot ja biddjojuvot maidái earáide olámuddui. Neahttaportála Ovttas.no lea lunddolaš báiki gosa sáhtá čohkket maidái giellaguovddážiid materiálad ja almmuhemiid.

Mihttu:

- Aktiivvalaš ja ceavzilis sámi giellaguovddážit

Strategiijat:

- Geahčadit ovttas giellaguovddážiiguin makkár rolla dain lea sámegiella viidáset ovddideamis
- Bargat dan ala ahte giellaguovddážiidda sihkarastojuvvojit fásta, einnostahti ruhtadanortnegat

Giellaarenat

Dehálaš eaktu jus sámegiella galgá seailut ja viidáset ovdánit, lea ahte gávdnojit giellaarenat gos gielat duođai geavahuvvojit. Sáhtta leat váttis joksat ulbmila ahte sámegiella galgá leat beaivválašgiella jus giellaid ii leat vejolaš geavahit árgabeaivvis, go deaivvada almmolaš hálddašemiin dahje go gulahallá máilmmiin. Olu báikkiin ii leat sámegiella lunddolaš oassi árgabeaivvis, ja gávdnojit unnán arenat gos giella geavahuvvo. Giellaarenat leat dehálaš readdut deaivvadanbáikkiid lágideamis gos sámegiella gullo ja oidno. Dát lea erenoamáš dehálaš guovlluin gos sámegiella ii leat majoritehtagiella.

Ferte lámčit diliid duohta sámegiella geavahepmái servodagas arenaid ja deaivvadanbáikkiid bokte mánáide, nuoraide ja rávisolbmuide. Giellabeasit leat čájehuvvon beaktilis doaibman giellaoahpahusa nannemis. Vásáhusat lullisámi guovllus čájehit ahte mánát ja nuorat ohppet sámegiella jođáneappot go oassálastet dákkár giellabesiin.

Mánáide ja nuoraide geat ožžot sámegiel oahpahusa skuvllas almmá makkárga erenoamáš gielalaš doarjaga haga lagasbirrasis, lea giellalávgun áibbas mearrideaddji buori giellaovdáneami dáfus. Dákkár fálddagat leat odne prošeaktavuđot fálddagat eai ge addojuvvo fásta fálddahkan. Lea dárbu árvvoštallat berre go giellalávgun godđojuvvot oassin dábálaš oahpahusfálddagas ja váldojuvvot mielde gustovaš rámmaide. Dát guoskkahuvvo maiddái Sámediggediedáhusas oahpahusa ja oahpu birra.

Mihttu:

- Mánngabealat giellaarenat sámegiella dáfus

Strategiijat:

- Bargat dan ala ahte ráhkaduvvojit buorit giellaarenat mat doibmet gielalaš doarjjan lagasbirrasis

Sámegiella čalmmustahttit almmolašvuođas

Sámegiella čalmmustahttin dáhpáhuvvá čálagiella bokte. Danne lea dehálaš lámčit diliid eambo čállingiella geavahepmái. Vaikko áramus sámi čállagat leat mánga čuođi jagi boarrásat, de lea sámegiella čálagiella aktiivvalaš geavahepmi sámegielat álbmoga gaskkas oalle odđa fenomena mii leavvagođii vuos lohkiellan maŋŋel oskkolaš teavsttaid almmuheami. 1970-jagiin lassánišgođii sámegielat girjjálašvuohta dovdomassii, muhto easka dalle go sámegiella šattai oahpahušgiellan vuoddoskuvllas, bođii buoret vuoddu aktiivvalaččat geavahit sámegiel čálagiella sihke lohkan- ja čállingiella. Go bohte sierra sámi oahppoplánat buot skuvlafágaide 1990-logu loahpageahčen, de oaččui sámegiel čálagiella ovdáneapmi odđa vuoimmi mii attii ohppiide buori vuoddu geavahit sámegiella čálalaččat. Sámegiella čalmmustahttima hástalusaid ferte árvvoštallat oalle oanehis čálagiellahistorjjá ektui skuvlaoktavuođas, ja maiddái stuora erohusaid ektui daid iešguđetge giellaovvokuid gaska.

Sámegiella čalmmustahttin lea sihke mihttu ja reaidu. Galbbaid, dáiddalaš cealkámušaid, dokumeantaid, ruovttusiidduid ja tekstema bokte galgá giella boahit oidnosii. Oinnolaš giella lea vuoddo veahkkeneavvu giellaoahpahusas, seammás go maiddái addá gillii eambo stáhtusa.

Sámi báikenamaid geavahepmi ja čalmmustahttin lea dehálaš giella- ja kulturovddideaddji doaibmabidju. Lea dehálaš systemáhtalaččat registreret ja čohkket sámi báikenamaid, erenoamážit guovlluin gos sámi báikenammamateriálat leat unnán čohkkejuvvon. Dán oktavuođas lea dehálaš hukset bajás sámi nammafágalaš arkiivva gos nammamateriálat leat álkit olámuttos.

Media ja girjjálašvuotta váikkuhit giela, danne lea dehálaš ahte almmuhuvvo sámi girjjálašvuotta mas lea sihke buorre giella ja mii seammás lea heivehuvvon ahkejovkui ja mii movttiidahtta eambbo lohkamii. Medias lea dehálaš rolla servodagas, ja nu lea ge das stuora ovddasvástádus sihke čalmmustahttima dáfus, buori giellageavaheami dáfus, ja ahte addojuvvo fáladat mii lea mielde ovddideame ja nanneme giellageavaheami. Filmmat mánáide ja nuoraide leat dehálaš giellagaskkusteadđjit. Filmmat main geavahuvvo sámegiella ja filmmat main lea sámegiel teaksta leat ge danne dehálaččat mánáid giellaovdáneapmái. Sámediggi oaidná dárbbu ovttasbargat Davviriikkalaččat Sámi parlamentáralaš ráđi ja Davviriikkalaš sámeministariid bokte vai sámegiella oažžu stuorat saji tv-kanálain, dvd-filmmain ja internehttasiiđuin mat leat ráhkaduvvon mánáid ja nuoraide váste.

Mihttu:

- Sámegiella geavahuvvo ja lea oidnosis buot arenain servodagas

Strategiijat:

- Bargat eambbo čalmmustahttit sámi giela ja kultuvrra
- Almmuhit eambbo girjjálašvuoda, aviissaid ja áigečállagiid sámegilli
- Geavahit eambbo čálalaš sámegiella digitála mediain

Ekonomalaš ja hálddahaslaš váikkuhusat

Dát dieđáhus čuvge daid dárbbuid ja hástalusaid mat servodagas leat, ja evttoha čovdosiid mat sáhttet buoridit sámegiella dili. Dáinna dieđáhusain, ja buriin gulahallamiin guovddáš eiseválddiiguin, vuordá Sámediggi ahte ekonomalaš rámmat sámegiella ovddideapmái Norggas lasihuvvo dovdomassii. Sámedikkis lea stuora jáhkku dasa ahte guovddáš eiseválddit dustejit daid mihtuid mat leat biddjon, nu ahte Sámediggi ja eará ovddasteadđjit ožžot daid ekonomalaš ja hálddahaslaš rámmaid mat dárbbasuvvojit jus galgá loktet sámegiella stáhtusa ja geavaheami.

Sámediggi ipmirda ahte dát dieđáhus evttoha stuora rievdadusaid. Lágat fertejit rievdaduvvot, váldi ja ovddasvástádus ferte čielggaduvvot. Seammás fertejit ekonomalaš resurssat lasihuvvot, nu go juo lea namuhuvvon. Dat rievdadusat maid Sámediggi dás evttoha, mielddisbuktet ahte mánga lága mat addet giellavuoigatvuodaid sámegielagiidda fertejit rievdaduvvot. Dát mearkkaša maidá ahte sihke Sámedikki ja eará ovddasteadđjiid váldi rievdaduvvo. Dát lea stuora bargu mii gáibida dárkilis guorahallama. Danne lea Sámediggi evttohan ahte nammaduvvo sámi almmolaš lávdegoddi (SaOU/SáAL) mas leat Ráđđehusa ja Sámedikki ovddasteadđjit. Dán lávdegottis ferte leat mandáhtta čielggadit ja evttohit rievdadusaid sámegilli guoski lágain ja válddis. Viidáseappot ferte lávdegoddi guorahallat rámmaeavttuid, ovddasvástádusdili ja sámegiel doaimbajuid oktiiheiveheami ja evttohit rievdadusaid. Dát eaktuda ahte Sámediggi hábme lávdegotti mandáhta.

Dieđáhus čuovvoluvvo Sámedikki jahkásaš bušehtaid bokte gos ovttaskas mihtuid doaimbajut vuoruhuvvojit. Sámediggeráđđi áigu árvoštallat ráhkadit doaimbaplánaid muhtun ángiruššansurggiide. Dieđáhusas lea guhkesáigásaš perspektiiva ja lea lunddolaš geahčadit dieđáhusa golmma-njealji jagi geahčen fas, gávnahan dihte lea go Sámediggi joksán daid mihtuid mat leat biddjon dieđáhusas.

Girjjálašvuohta

1. Vuodđoláhka. LOV 1814-05-17 nr 00: Kongeriget Norges Grundlov, given i Rigsforsamlingen paa Eidsvold den 17de Mai 1814
<http://www.lovdato.no/all/hl-18140517-000.html>
2. Sámeláhka. LOV 1987-06-12 nr 56: Láhka Sámedikki ja eará sámi riektediliid birra.
<http://www.lovdato.no/all/hl-19870612-056.html>
3. Oahpahusláhka. Láhka vuodđoskuvlla ja joatkkaoahpahusa birra.
http://www.lovdato.no/cgi-wift/wiftdles?doc=/app/gratis/www/docroot/all/nl-19980717-061.html&emne=OPPL%26C6RINGSLOV*&
4. Mánáidgárdeláhka. LOV 2005-06-17 nr 64: Láhka mánáidgárddiid birra
<http://www.lovdato.no/all/hl-20050617-064.html>
5. Láhkaásahus biebmoruoktoláhkaásahusa rievdadeami birra
http://lovdato.no/cgi-wift/wiftdles?doc=/app/gratis/www/docroot/ltavd1/filer/sf-20120315-0226.html&emne=fosterhjem*&
6. Láhkaásahus bearráigeahččoláhkaásahusa rievdadeami birra mánáid hárrái geat leat mánáidsuodjalusásahusin fuolahusa ja divššu dihte
http://lovdato.no/cgi-wift/wiftdles?doc=/app/gratis/www/docroot/ltavd1/filer/sf-20120315-0227.html&emne=barneverninstusjon*&
7. Báikenammaláhka. LOV 1990-05-18 nr 11: Láhka báikenamaid birra
<http://www.lovdato.no/all/hl-19900518-011.html>
8. ON konvenšuvdna mánáid vuoigatvuođaid birra. (ON mánáidkonvenšuvdna) Ovtastuvvon našuvnnat mearridan skábmamánu 20. beaivvi 1989. Norga ratifiseren odđajagemánu 8. beaivvi 1991. Ođasmahttojuvvon jorgaleapmi 2003 oktan lassibeavdegirjjüguin.
http://www.regjeringen.no/upload/kilde/bfd/bro/2004/0004/ddd/pdfv/178931-fns_barnekonvensjon.pdf
9. ON riikkaidgaskasaš konvenšuvdna siviila ja politihkalaš vuoigatvuođaid birra. Ovtastuvvon našuvnnat mearridan juovlamánu 16. beaivvi 1966. Norga ratifiseren čakčamánu 13. beaivvi 1972. Bođii fápmui njukčamánu 23. beaivvi 1976.
<http://www.regjeringen.no/nb/dep/ud/dok/veiledninger/2004/iccpr.html?id=88149>
10. ILO-konvenšuvdna nr. 169 eamiálbmogiid ja čearddalaš álbmogiid birra iešmearrideaddji stáhtain. ILO generálakonferánsa mearridan geassemánu 27. beaivvi 1989. Norga ratifiseren geassemánu 20. beaivvi 1990. Bođii fápmui čakčamánu 5. beaivvi 1991.
<http://www.regjeringen.no/nb/dep/fad/tema/samepolitikk/midtpalte/ilokonvensjon-nr-169-om-urbefolkninger-o.html?id=451312>
11. Eurohpálaš soahpamuš regiovdna- dahje minoritehtagielaid birra. Eurohpáráddi mearridan 1992. Norga ratifiseren 1993. Bođii fápmui njukčamánu 1. beaivvi 1998.
<http://conventions.coe.int/treaty/en/Treaties/Html/148.htm> (Engelsk versjon)
http://www.coe.int/t/dg4/education/minlang/textcharter/Charter/Charter_no.pdf (Dárogiel jorgalus - ii almmolaš)

12. ON julggaštus eamiálbmotvuoigatvuodaid birra. ON generálačoahkkin mearridan čakčamánu 13. beaivvi 2007.
http://www.regjeringen.no/nb/dep/fad/tema/samepolitikk/internasjonalt_urfolksarbeid/fns-erklaring-om-urfolks-rettigheter1.html?id=629670
13. Davviriikkalaš sámekonvenšuvdna. Evttohus Suoma-Norgga-Ruota-Sámi ekspeartajoavkkus golggotmánu 26. beaivvi 2005.
http://www.regjeringen.no/Upload/AID/temadokumenter/sami/sami_samekonvensjon_norsk.pdf
14. Sámediggeráđi politihkalaš vuodđudusjulggaštus. Sámedikki eanetlogu ráđi politihkalaš vuodđu áigodagas 2009-2013.
<http://www.sametinget.no/Om-Sametinget/Organisasjonsstruktur/Sametingsraadet>
15. Sámediggi (2012): *Sámedikki bušebatta 2012*.
<http://www.sametinget.no/Dokumenter>
16. Sámediggi (2011): *Odđa meroštallannjuolggadusat guovttegielatvuodadoarjagiid juolludeapmái (ášši SP 11/11)*
http://innsyn.e-kommune.no/innsyn_sametinget_norsk/wfdocument.aspx?journalpostid=2011003617&dokid=303959&versjon=7&variant=A&
17. *Ovttasbargošiebtadus Sámedikki ja suohkaniid ja fylkkasuohkaniid gaska guovttegielatvuodaruđaid geavabeami birra 2012*.
<http://www.sametinget.no/Dokumenter>
18. *Ovttasbargošiebtadus Sámedikki ja fylkkasuohkaniid gaska*.
<http://www.sametinget.no/Dokumenter>
19. Ođasmahttin-, hálddahuš- ja girkodepartemeanta (2011): *Sámegielaide doaibmaaplána (2009-2013)*.
http://www.regjeringen.no/nb/dep/fad/tema/samepolitikk/samiske_sprak/handlingsplan-for-samiske-sprak-.html?id=563658
20. James Anaya ON earenoamášraportevra eamiálbmotvuoigatvuodaid birra (2011): *Rapport om situasjonen for samer i Norge, Sverige og Finland* (engelas veršuvdna)
<http://unsr.jamesanaya.org/country-reports/the-situation-of-the-sami-people-in-the-sapmi-region-of-norway-sweden-and-finland-2011>
21. Sámi allaskuvla (2012): *Sámi logut muitalit 5*. Raport1/2012. Guovdageaidnu: Sámi allaskuvla.
<http://www.sametinget.no/Dokumenter>
22. Sámi Ealáhuš- ja Guorahallanguovddáš (2000): *Undersøkelse av bruken av samisk språk. Om bruken av samisk språk blant privatpersoner i samiske områder, offentlige institusjoner, samiske organisasjoner og samiske bedrifter*. Raporta. Deatnu, SEG.
23. Rasmussen, Torkel (2005): *Jávohuvvá ja ealáska. Davvisámegielaigiid demografijja ja buohvaidgaskasaš sirdaseapmi Norggas ja Suomas*. Romsa: Romssa universitehta

24. Solstad, Karl Jan (red.) (2012): *Samisk språkundersøkelse 2012*. NF-rapport nr. 9/2012. Budeajju:Nordlandsforskning
<http://www.sametinget.no/Dokumenter>
25. Butenschön, Nils A. (2012): *Langs lange spor - om samisk forskning og høyere utdanning*. Oslo: Utvalg for samisk forskning og høyere utdanning.
http://www.regjeringen.no/upload/KD/Vedlegg/Forskning/rapporter/Langs_lange_spor-.pdf
26. Angell, E, Varsi Balto, A. M., Josefsen, E, ja Pedersen, P, og Nygaard, V (2012): *Kartlegging av samisk perspektiv i kommunesektoren*. Rapport 2012:5. Áltá: Norut.
<http://www.norut.no/alta/Norut-Alta-Alta/Publikasjoner/Rapporter/Kartlegging-av-samisk-perspektiv-i-kommunesektoren>
27. Nygaard, V, Varsi Balto, A. M, Solstad, M, Solstad, K. J (2012): *Evaluering av samiske språksentre 2012*. Raport 2012:6. Áltá:Norut.
<http://www.sametinget.no/Dokumenter>
28. Skålnes, Sigrid ja Margrete Gaski (2000): *Tospråklig tjenesteyting. Brukerundersøkelse i forvaltningsområdet for Samelovens språkregler*. Prosjektrapport 2000:17. Oslo: NIBR.
<http://www.nibr.no/filer/2000-17.pd>
29. Andersen, Svanhild ja Strömgren, Johan (2007): *Sámelága giellanjuolggadusaid evalueren*. Guovdageaidnu: Sámi instituhtta.
<http://www.regjeringen.no/upload/KKD/Kultur/Evaluering%20av%20samelovens%20spr%C3%A5kregler.pdf>
30. Brenna, Wenke (2005): *Samene i rettsystemet. En undersøkelse om språklige og kulturelle barrierer i samhandlingen mellom samiske brukere og rettsystemet i Finnmark*. Deatnu: ČálliidLágádus.
31. Eira, Inger Marie Gaup (2001): *Samisk språk i Norden - Status og domeneutredning*. Utredning nr. 3 2001. Guovdageaidnu: Sámi Instituhtta/Nordisk Samisk Institutt
32. Pettersen, Torunn ja Johanne Gaup (2001): *Kartlegging og utredning av offentlige samiske informasjonstjenester*. Guovdageaidnu: Sámi Instituhtta/Nordisk Samisk Institutt.
http://www.samit.no/Elekdok_Utred2001-01_Sami_Off_Info.pdf
33. Sámedikki giellastivra (2004). *Bruken av samiske språk . Undersøkelse*. Guovdageaidnu : Sámediggi
34. Sámedikki giellastivra (2008). *Bruken av samiske språk . Undersøkelse*. Guovdageaidnu : Sámediggi.
35. Sámediggi (2004). *Sámegiella lea čaffat! Sámediggerádi diedáhus sámegiela birra*. Kárásjohka: Sámediggi.
36. SOU 2006:19: *Att återta mitt språk. Åtgärder för att stärka det samiska språket Slutbetänkande av Utredningen om finska och sydsamiska språken*. Stockholm: Statens offentliga utredningar.
http://www.jokkmokk.se/Filer/Utvecklingsenheten/Minoritetsspr%C3%A5k/Att_ater_ta_mi tt_sprak_1.pdf

37. King, Jeanette. 2001. "Te Kōhanga Reo. Māori Language Revitalization" I Hinton, Leanne ja Ken Hale (red) *The Green Book of Language Revitalization in Practice*. San Diego: Academic Press. S. 119–128.
38. Morris, Delyth (red.) (2010): *Welsh in the Twenty-First Century*. Cardiff: University of Wales Press.'
39. St. dieđ. nr. 28 (2007-2008) *Samepolitiikken*. Bargo- ja searvadahttindepartemeanta <http://www.regjeringen.no/pages/2077889/PDFS/STM200720080028000DDDPDFS.pdf>